

CRVENI KRST CRNE GORE

Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepcija starenja u Crnoj Gori

Izvještaj o sprovedenom istraživanju

Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepcija starenja u Crnoj Gori

Izvještaj o sprovedenom istraživanju

Izvještaj pripremila: Jelena Šofranac, psihološkinja

oktobar, 2022. godine

Impresum

Naziv publikacije:

*Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepcija
starenja u Crnoj Gori*

Izdavač:

Crveni krst Crne Gore, Ul. „Jovana Tomaševića“, br. 6,
81000 Podgorica

Autor: Jelena Šofranac

Kompjuterska priprema i prelom za štampu:

Studio Mouse

Štampa: Studio Mouse

Godina izdanja: 2022

Mjesto izdanja: Podgorica

Tiraž: 50kom

Fotografija sa izložbe fotografija i ručnih radova, Hajdana Kostić

Sadržaj

Demografski trendovi u svijetu.....	5
Demografski trendovi u Crnoj Gori.....	9
Starost, starenje i starije osobe.....	11
Zdravo starenje	14
Prava starijih osoba	19
Ejdžizam	29
Prikaz prethodnih istraživanja koja se odnose na starenje, starije osobe i diskriminaciju.....	36
Metodologija istraživanja	40
Instrument istraživanja	42
Opis uzorka	44
Prikaz rezultata istraživanja.....	45
Socio-demografske i iskustvene karakteristike ispitanika	45
Rezultati dobijeni upotrebom dopunjene skale.....	49
Rezultati fokus grupa.....	70
Preporuke i ograničenja sprovedenog istraživanja.....	77
Literatura	82

Izrazi koji se u ovom Izvještaju koriste za fizička lica u muškom rodu podrazumijevaju iste izraze u ženskom rodu.

Demografski trendovi u svijetu

Broj starijih osoba širom svijeta ubrzano raste. U prilog tome govori i izvještaj Ujedinjenih nacija za 2020. godinu u kojem se procjenjuje da je broj starijih osoba koje imaju 65 ili više godina 727 miliona. Predviđa se da će se ovaj broj udvostručiti do 2050. godine i dostići cifru od preko 1,5 milijardi ljudi. To bi značilo da će udio starijih u ukupnoj svjetskoj populaciji do 2050. godine biti oko 16%. Dakle, očekuje se da će sredinom vijeka, svaka šesta osoba na svijetu imati 65 ili više godina.¹ Kada govorimo o odnosu starijih i mlađih zanimljiv podatak je da je broj osoba starijih od 60 godina 2000. godine premašio broj djece od 5 godina, a na osnovu istih predviđanja do 2050. godine broj starijih od 60 biće veći od broja djece od 15 godina.²

U posebne aspekte demografskog starenja ubrajaju se: povećanje broja starijih koji imaju 80 i više godina, zatim „feminizacija starenja“ tj. veći udio žena u populaciji starijih i poseban položaj starijih ljudi koji žive u ruralnim oblastima. Očekuje se da će se broj starijih koji imaju 80 i više godina do 2050. godine uvećati četiri puta i iznositi 395 miliona.³ „Žene čine većinu starije populacije i češće od muškaraca dožive duboku starost. Većina starijih muškaraca je u braku. Starije žene češće žive same i u lošijim ekonomskim uslovima, imaju manje penzije, jer su u većini slučajeva imale lošije ugovore o radu, radile manje plaćene

¹ https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf

² Todorović, N., Vračević, M. i Janković, B. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku, Beograd, Crveni krst Srbije

³ Isto

poslove ili nisu radile, pa su nasledile porodičnu, odnosno su-prugovu penziju. Kontinuirana diskriminacija i nasilje nad ženama tokom braka nastavlja se i u starosti. Negativni stereotipi i ukorenjenost diskriminacije prema starijim ženama još uvek su prisutni u mnogim kulturama.⁴ U izvještaju Ujedinjenih nacija za 2020. godinu navodi se da žene čine 55% ukupne populacije starijih. Veliki broj starijih ljudi u ruralnim oblastima čiji su članovi porodice, najčešće u potrazi za boljim uslovima života prešli da žive u veće gradove ili van zemlje porijekla, ostao je bez tradicionalne, porodične podrške. Ove okolnosti stavile su starije ljude iz ruralnih oblasti u izuzetno nepovoljan položaj prije svega usled nedostatka usluga podrške, kao i infrastrukture. Tako se dešava da starija osoba koja želi da ostvari svoje pravo, bilo da je u pitanju zdravstvena ili socijalna zaštita, mora poći do najbližeg grada što je često neizvodljivo zbog nedostatka redovnog lokalnog prevoza.⁵

Starenje stanovništva je socijalno-demografski proces koji karakteriše sve zemlje svijeta, a neki od uzroka ovog procesa su: opadanje smrtnosti i porast srednjeg trajanja života, opadanje fertiliteta ženskog stanovništva i migraciona kretanja. Povećani standard života, napredak medicine i poboljšanje socijalnih uslova se takođe navode kao činioci koji su doprinijeli povećanju populacije starijeg stanovništva.⁶

Povećan broj starijih u ukupnoj populaciji će pred sve države i društvo u cjelini staviti brojne izazove, ali i imati socio-ekon-

4 Isto

5 Petrušić, N., Todorović, N., Vračević, M. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih, Beograd, Crveni krst Srbije

6 Simić, S., Milovanović, S., Berišić, J., Crnobarić, C., Šikanić, N. i Bajić, G. (2007). Starenje i psihološke promene, Engrami, broj 3-4, 77-85

omske implikacije. Ekonomski pritisak će se najprije osjetiti u porastu izdvajanja za penzije, pri čemu penzije treba da budu adekvatne tj. da daju mogućnost dostojanstvenog života i zadovoljavanja osnovnih potreba. Demografske promjene praćene su povećanim zahtjevima ka zdravstvenom sistemu usled sve veće zastupljenosti neprenosivih bolesti i potrebe za dugotrajnom njegom. Stariji su heterogena grupa ljudi čije zdravstveno stanje može značajno varirati, od starijih koji su vitalni, relativno dobrog zdravlja, do onih koji imaju više oboljenja istovremeno, a čije stanje može biti izuzetno kompleksno i zahtijevati svakodnevnu njegu. U tom dijelu, zdravstveni sistem bi trebalo da bude prilagođen različitim potrebama, pri čemu ne treba zanemariti značajnu ulogu sistema socijalne zaštite koji pruža odgovarajuće servise podrške. Ovi servisi takođe treba da budu osjetljivi na različite potrebe i dostupni svima. Dakle, povećanje troškova se ne predviđa samo za zdravstvenu zaštitu već i socijalnu čiji bi zadatak bio kreiranje i sprovođenje različitih modela usluga podrške za život u zajednici, kao i institucionalno zbrinjavanje starijih.⁷

Benefiti demografskog starenja najčešće ostaju u sjenci izazova. Starije osobe su medijatori, edukatori, čuvari kulture i tradicije, neko ko prenosi ne samo stručno znanje već i istorijske činjenice i karakteristike drugog vremena. Značajan je broj onih starijih ljudi koji i nakon odlaska u penziju žele da rade, učestvuju u političkim i društvenim procesima, volontiraju ili se bave svojim dugo zanemarivanim interesovanjima. Stariji ljudi su često u ulozi neformalnih njegovatelja koji brinu o drugim starijim oso-

⁷ Birmančević, J. (2021). Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije, Gerontologija, časopis Gerontološkog društva Srbije, 2/2021

bama (supružnicima, rođacima itd) ali i djeci tj. unucima. Važno je napomenuti i to da su stariji izvor finansijske podrške mlađim generacijama, kao i da se mladi oslanjaju na, prije svega starije žene, kada je u pitanju briga o djeci, što roditeljima omogućava da rade.⁸

⁸ Birmančević, J. (2021). Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije, Gerontologija, časopis Gerontološkog društva Srbije, 2/2021

Demografski trendovi u Crnoj Gori

Rezultati popisa stanovništa iz 2011. godine koje je objavio MONSTAT jasno ukazuju da i Crna Gora spada u red zemalja koje ubrzano stare. Ovaj zaključak može se izvesti na osnovu udjela broja starijih u ukupnoj populaciji, odnosno učešća broja osoba koje imaju 65 ili više godine u ukupnom stanovništvu. Na osnovu objavljenih podataka MONSTAT-a ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori je 620 029, od čega je broj starijih koji imaju 65 ili više godina 79 337 što čini 12,8% ukupne populacije. Broj starijih koji imaju 80 i više godina je 14 891 što čini 2,4% ukupne populacije. Procenat zastupljenosti žena u kategoriji „starijih starijih“ je 61,5%.⁹ Da je feminizacija starenja karakteristična i za Crnu Goru govori podatak da je broj muškaraca veći u odnosu na broj žena u mlađim starosnim grupama (0-19 i 20-39), dok je broj žena starijih od 60 godina veći u odnosu na broj muškaraca iste dobi. Iako se u Crnoj Gori broj starijih osoba povećavao u sva tri regiona, ipak je rast najizraženiji na sjeveru gdje situaciju dodano složenom čini manje učešće populacije do 19 godina, kao i one od 20 do 39 godina.¹⁰ Analizom podataka objavljenih u Saopštenju MONSTAT-a „Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori“ može se uočiti da je procenat onih koji žive na selu i drugim tipovima naselja veći za starosnu kategoriju 65+ u odnosu na mlađe generacije.¹¹

9 <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322>

10 MONSTAT (2014). Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore, Podgorica, Crna Gora

11 <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>

Prema procjeni stanovništva i osnovnim demografskim pokazateljima za 2021. godinu, koje je objavio MONSTAT, sredinom 2021. godine u Crnoj Gori je bilo 619 211 stanovnika. Na osnovu procjene broj onih koji imaju 65 ili više godina je 98 789, što je 16% ukupnog broja stanovnika. Očekivano trajanje života na rođenju u 2021. godini je 73,8 godina.¹²

12 <https://www.monstat.org/uploads/files/demografija/procjene/2021/procjene%20stanovnistva%20i%20osnovni%20demografski%20indikatori.pdf>

Starost, starenje i starije osobe

Hronološke definicije određuju starije osobe godinama starosti i promjenom uloge osobe u društvu. Ova uloga se odnosi na rad i zapošljavanje, tj. penzionisanje pa se kao granica najčešće uzima 60 ili 65 godina starosti. **Fiziološke definicije** zasnovavaju se na fiziološkom procesu starenja i po njima starost je povezana sa hronološkom starošću. Međutim, fiziološka starost ne mora nužno da prati hronološku i prije svega se odnosi na gubitak funkcionalnih sposobnosti osobe i postepeno smanjenje koštane gustine, tonusa i promjene u percepciji. **Socijalne definicije** odnose se na stavove i način ponašanja koji je prikladan i karakterističan za određene godine života. Ovdje se prvenstveno radi o kulturno-istorijskom pristupu starenju.¹³

Danas se o starenju sve više govori kroz **pristup “životnog toka”**. Ovaj pristup posmatra starenje kao sastavni dio života koji se dešava od momenta začeća pa sve do smrti. Isti model sage-dava starenje kao dinamičan proces koji se odigrava u nekoliko dimenzija: biološka, socijalna, zdravstvena i psihološka. Ove dimenzije se dalje ukrštaju u okviru tri konteksta: profesionalni život, porodični život i učešće u zajednici. Analizom interakcije navedenih dimenzija, u okviru tri konteksta, potvrđuje se da stariji predstavljaju heterogenu grupu ljudi, ali i dodaje da je starenje balans gubitaka i dobitaka.¹⁴

13 Todorović, N. Vračević, M. i Janković, B. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku, Beograd, Crveni krst Srbije

14 Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2015). Osnovne vještine i znanja u programima brige o starijima u zajednici, Crveni krst Crne Gore

Biološko starenje se odnosi na činjenicu da su neki sistemi organa u organizmu osjetljiviji na starenje od ostalih. Jedan od njih je svakako nervni sistem, pa su poteškoće u memoriji, pažnji i koncentraciji očekivane i tokom normalnog procesa starenja. Osjetljivost nervnog sistema može dovesti do opadanja sposobnosti učenja, što ne znači da starije osobe ne mogu da nauče nešto novo već da im je potrebno više vremena. Važno je znati da se ove pojave mogu ublažiti adekvatnom mentalnom stimulacijom tj. primjenom koncepta cjeloživotnog učenja. Kardiovaskularni sistem je takođe osjetljiv na protok godina, pa su tako moždani i srčani udar, kao i povećan krvni pritisak češća pojave u populaciji starijih. Rizik od navedenog se takođe može umanjiti uz zdrave stilove života. Sistemi percepcije, prvenstveno sluh i vid, mogu opadati tokom godina. Posledice oštećenja vida i sluha mogu narušiti socijalno uključivanje i dovesti do izolacije. U nekim situacijama to se može pogrešno protumačiti kao kognitivni deficit ili simptom depresije. Kao i za ostale sisteme i ovdje važi pravilo da se uz pomagala efekat ovih promjena može ublažiti.¹⁵

Socijalno starenje odnosi se na ustanovljene uloge tokom različitih perioda života. Starost je predviđena za penzionisanje tj. prestanak rada što čovjeku daje mogućnost da radi neke stvari za koje ranije nije imao vremena, da bude više posvećen porodici i prijateljima, društvenim aktivnostima. Međutim, činjenica je da je dosta ljudi penziju doživljava kao socijalnu smrt, kao prekid svakodnevnog kontakta sa kolegama, drugim ljudima, zbog čega se mogu osjećati beskorisno i neproduktivno.¹⁶

¹⁵ Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2015). Osnovne vještine i znanja u programima brige o starijima u zajednici, Crveni krst Crne Gore

¹⁶ Isto

Prilikom definisanja ***psihološkog i kognitivnog starenja*** treba sagledati i sve ostale promjene i to kako one utiču na misli, osjećanja i ponašanje starijih. Starost može sa sobom donijeti osjećaj ispunjenosti i ostvarenosti, ali u nekim slučajevima i osjećaj neostvarenosti ili očaja.¹⁷ U skladu sa Eriksonovom psihosocijalnom teorijom razvoja, starenju pripada faza integriteta/očajanja. Tokom te faze ego djelovanje je traženje smisla, ljudi se osvrću na prošlost, sumiraju sve što su uradili, ostvarili, doživjeli. Ako su ljudi zadovoljni i ako su sve prethodne faze prevaziđene uz pozitivne ishode to vodi integritetu, vrlini mudrosti i samopoštovanju, prihvatanju starosti. Negativni bilans utiče na neprilagođenost, razočaranost, nepovjerenje prema sebi i drugima, neprihvatanje starosti i strah od smrti.¹⁸

17 Isto

18 Brković, A. (2011). Razvojna psihologija, Čačak, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju

Zdravo starenje

Svjetska zdravstvena organizacija definiše zdravo starenje kao razvijanje i održavanje funkcionalne sposobnosti što omogućava blagostanje u starosti.¹⁹ Funkcionalna sposobnost je mjera sposobnosti osobe da obavlja svakodnevne aktivnosti koje ispunjavaju njene osnovne potrebe i doprinose njenoj dobrobiti. Sposobnost funkcionisanja se mjeri time: koliko dobro osoba može da se kreće; koliko dobro se osjeća; koliko dobro razmišlja i rešava probleme i koliko ima socijalne interakcije.²⁰

Zdravo starenje je više od odsustva bolesti. Zdravo starenje predstavlja donošenje zdravih odluka tokom života, kako bi čovjek mogao da bude i radi ono što želi u svim fazama svog života uključujući starost. Program zdravog starenja unutar zajednica je nastao da bi osnažio pripadnike društva da prave najbolje izvore kako bi živjeli duže, zdravije i imali aktivniji život. Program obuhvata benefite za stariju populaciju, kao što su:

- poboljšanje kvaliteta života,
- porast ili poboljšanje nezavisnosti, pozitivnog ponašanja ili pokretljivosti,
- smanjene smetnje (manje padova, kasnije nastupanje ili manji broj godina sa smetnjama, itd),
- povećanje društvene inkluzije i poboljšanje mentalnog zdravlja,

¹⁹ <https://www.who.int/publications/m/item/decade-of-healthy-ageing-plan-of-action>

²⁰ Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2017). Priručnik o zdravom starenju za volontere, za osnaživanje zajednica

- doprinos zajednici.²¹

Zdravo starenje jednako je važno za sve generacije. Benefiti za ljude svih starosnih dobi tokom životnog ciklusa su:

- priznanje da dobri izbori svakodnevno doprinose dužem i zdravijem životu,
- svijest o tome kako svako može biti nosilac promjena, sa akcentom na omladinu kao lidere promjena,
- razumijevanje kako spriječiti stigmu koja se odnosi na starije i kako se boriti sa njom,
- priznanje da starija populacija značajno može da doprinese zajednici,
- biti osnažen da bi svoj život živio najbolje moguće.²²

Program zdravog starenja na nivou Međunarodne federacije društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca obuhvata devet tema: pristup životnog toka i funkcionalna sposobnost; procjena; promjena ponašanja; prevencija neprenosivih bolesti; prevencija padova; prevencija socijalne izolacije; značaj fizičke aktivnosti; značaj zdrave ishrane i cjeloživotno učenje.

Svjetska zdravstvena organizacija proglašila je **Dekadu zdravog starenja (2020-2030)** koja će adresirati četiri oblasti akcije:

- promjene u načinu na koji mislimo, kako se osjećamo i odnosimo prema godinama starosti i starenju;
- osigurati da zajednice podstiču sposobnosti starijih;

21 Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2017). Priručnik o zdravom starenju za volontere, za osnaživanje zajednica

22 Isto

- dostupnost integrisane, ka pojedincu usmjerene njege, kao i usluga primarne zdravstvene zaštite koje odgovaraju starijim ljudima;
- obezbijediti usluge dugotrajne njege za one starije osobe koje su u stanju potrebe.

Oblasti su međusobno povezane, a kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi biće neophodno da se uključe svi sistemi: zdravstveni, socijalni, finansije, rad, obrazovanje, transport, dugotrajna njega, informacije i komunikacije. Navedeno uključuje nadležne institucije na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, kao i organizacije civilnog društva.

Relevantni ciljevi održivog razvoja i njihove implikacije na zdravo starenje dati su u nastavku.²³

Ciljevi	Implikacije za zdravo starenje
Nema siromaštva	Prevencija siromaštva starijih ljudi će zahtijevati fleksibilne politike penzionisanja, minimalne penzije, socijalnu sigurnost, pristup zdravlju i uslugama dugotrajne njege.
Nema gladi	Stariji ljudi mogu biti ranjivi u odnosu na nesigurnost hrane, obzirom da porodice i programi pomoći često prioritet daju mladima. Pažnja prema starijima će pomoći da se preokrenu obrasci neuhranjenosti i sprječi zavisnost od njege.

Dobro zdravlje i blagostanje	Zdravo starenje znači da stariji ljudi doprinose društву duže, da imaju mogućnost za dobro zdravlje u svim životnim fazama, da postoji univerzalno pokriće zdravljem, da su dostupne integrisane, na pojedinca usmjerenе usluge zdravstvene i socijalne zaštite, prije nego samo sistem usmjerjen na bolest.
Kvalitetno obrazovanje	Zdravo starenje zahtijeva cjeloživotno učenje, omogućavajući ljudima da rade ono što vrednuju, održavanje sposobnosti odlučivanja i očuvanje njihove svrhe, identiteta i nezavisnosti. Ovo obuhvata pismenost, trening vještina, učešće bez berijera, uključujući digitalne vještine.
Rodna ravnopravnost	Težnja za rodnom ravnopravnosću kroz pristup životnog toka će voditi boljim ishodima kasnije u životu. Sistem bi trebalo da promoviše jednakо učešće na tržištu rada i socijalne penzije kako bi se poboljšao ekonomski status starijih žena i unaprijedio njihov pristup uslugama. Rodno zasnovano nasilje mora biti eliminisano.
Dostojanstven rad i ekonomski rast	Radno sposobna populacija, koja uključuje i starije ljude, mora imati prilike za posao i dostojanstvene uslove rada. Njihovi prihodi i finansijske usluge će doprinijeti boljem pristupu zdravstvenim uslugama i proizvodima i smanjiti rizik od velikih troškova. Zdrava radna snaga doprinosi produktivnosti, a umanjuje nezaposlenost.
Industrija, inovacije i infrastruktura	Infrastruktura za zdravo starenje će zahtijevati internet koji je inkluzivan u odnosu na godine i pristupačan, istraživanja i intervencije zasnovane na dokazima, koje povećavaju vidljivost starijih kroz podatke i analize istaknute po godinama starosti, nove tehnologije i eZdravlje.

Smanjenje nejednakosti	Stariji ljudi mogu doživjeti nejednakost u pristupu uslugama u njihovom domu, komšiluku, zajednici, zbog roda, etničke pripadnosti ili nivoa obrazovanja. Zdravo starenje zahtijeva politike u svim sektorima koje će dovesti do prevazilaženja ovih nejednakosti.
Održivi gradovi i zajednice	Gradovi i zajednice koji su prilagođeni godinama starosti daju mogućnost ljudima da uvećaju svoje sposobnosti tokom života. Svi sektori i zainteresovane strane moraju biti uključene u kreiranju ovih uslova.
Mir, pravda i snažne institucije	Inkluzivne institucije u odnosu na godine će osnažiti starije ljude da dostignu stvari koje su prethodne generacije mogle samo da zamišljaju. Ovo će zahtijevati kampanje kako bi se podigla svijest o ejdžizmu, zastupanje zdravog starenja i zakone koji će spriječiti diskriminaciju zasnovanu na godinama starosti na svim nivoima.
Partnerstvo za ciljeve	Zdravo starenje teži kreiranju budućnosti za ljude svih godina. Za ovo će biti potrebna saradnja i partnerstvo svih sektora i zainteresovanih strana, uz ulaganje u okruženje prilagođeno svim godinama starosti i integrisane usluge zdravstvenog i socijalnog sistema.

Prava starijih osoba

Među ključnim principima svih prava izdvajaju se jednakost, dostojanstvo, neotuđivost, međuzavisnost i univerzalnost. Iz takvih načela proizilazi činjenica da prava čovjeku pripadaju dokle god je živ. Naravno, nisu sva prava apsolutna i podliježu određenim ograničenjima koja se uvode u korist opšte društvene potrebe ili prava i sloboda drugih lica. Zbog specifičnosti koje sa sobom nosi proces starenja u korijenu tzv. ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava nalazi se zahtjev za solidarnošću, naročito međugeneracijskom.

U nastavku je dat prikaz ključnih dokumenta koja sadrže obavezu poštovanja ljudskih prava starijih.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima navodi da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima, te da se prava iz Deklaracije jednako odnose na sve ljude bez obzira na bilo koje lično svojstvo. Neka od prava koja definiše Deklaracija su: pravo na život, slobodu i bezbjednost ličnosti; zabranu ropstva, trgovine ljudima, mučenja i svirepog kažnjavanja; pred zakonom su svi jednaki, a svako ima pravo na zaštitu od diskriminacije; pravo na socijalno osiguranje, ostvarivanje privrednih, društvenih i kulturnih prava neophodnih za dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti; pravo na rad; pravo na jednaku zaradu za jednak rad; pravo na pravednu i zadovoljavajuću naknadu koja pojedincu i njegovoj familiji obezbjeđuje egzistenciju koja odgovara ljudskom dostojanstvu i koja će, ako bude potrebno, biti upotpunjena drugim sredstvima socijalne zaštite

itd. Između ostalog u članu 25 se navodi da svako ima pravo na standard života koji obezbjeđuje zdravlje i blagostanje, pojedinačna i njegove porodice, uključujući hranu, odjeću, stan i ljekarsku njegu i potrebne socijalne službe, kao i pravo na osiguranje u slučaju nezaposlenosti, bolesti, onesposobljenja, starosti ili drugih slučajeva gubljenja sredstava za izdržavanje usled okolnosti nezavisnih od volje pojedinca.²⁴

Madridski međunarodni plan akcije o starenju usvojen je 2002. godine kao ključni dokument globalne politike starenja koji se tiče posledica starenja populacije, dobrobiti i aktivne participacije starijih osoba na svim nivoima. Madridski plan akcije sadrži u sebi dva osnovna koncepta: razvojni pristup starenju populacije kroz uvođenje starijih ljudi u nacionalne i internacionalne razvojne planove i politike u svim sektorima; međugeneracijski životni pristup prema politici koji ističe pravičnost i društveno uključivanje grupa svih uzrasta u sve oblasti politike. Madridskim planom akcije daje se okvir za izradu politika i način implementacije istih, a uključuje: promovisanje harmoničnih odnosa između razvoja i demografskih promjena; povećanje efektivnosti socijalne zaštite starijih osoba; uvođenje interesa starije populacije u zdravstvenu politiku; ispitivanje dugoročne zaštite na različitim nivoima i promociju socijalne inkluzije i političke participacije za starije osobe.²⁵

Lisabonska ministarska deklaracija “Održivo društvo za sva životna doba: prepoznavanje potencijala za duži život” podstiče

²⁴ https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf

²⁵ <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1254/vodic-za-nacionalnu-implementaciju-mipaa.pdf>

primjenu Madridskog međunarodnog plana akcije o starenju i naglašava potrebu daljeg fokusiranja na starenje u relevantnim političkim oblastima i borbe protiv ejdžizma. Predstavnici država članica Ekonomске misije Ujedinjenih nacija za Evropu deklaracijom su potvrdili posvećenost dizajniranju i implementaciji intergisanih politika za aktivno i zdravo starenje, gdje su starije osobe prepoznate kao pozitivan činilac održivog i inkluzivnog društva za sva životna doba. Ciljevi kojima se teži su: prepoznavanje potencijala starijih osoba, podsticanje dužeg radnog vijeka i radne sposobnosti i obezbjeđivanje dostojanstvenog starenja.²⁶

Načela Ujedinjenih naroda za starije ljude usvojena su 1991. godine sa ciljem da poboljšaju život u starijoj dobi. Pet je osnovnih načela: nezavisnost, društveno učešće, briga/njega, samoispunjavanje i dostojanstvo. Nezavisnost se odnosi na: dostupnost prikladne hrane, vode, stanovanja, odjeće i zdravstvene zaštite kroz osiguranje dohotka, porodične podrške, podrške zajednice ili kroz oblike samopomoći; mogućnost rada ili pristup drugim aktivnostima kojima bi se osigurao prihod; mogućnost učešća u odlučivanju kada i prema kojem rasporedu će starija osoba ići u penziju; pristup odgovarajućim obrazovnim programima i programima obuke za sticanje različitih vještina; život u sigurnoj sredini koja se može prilagoditi različitim potrebama i promijenjenim sposobnostima; život u sopstvenom domu što je duže moguće. Načelo društvenog učešća ističe da bi stariji trebalo da: ostanu sastavni dio društva; da aktivno učestvuju u kreiranju politike koja utiče na njih; podijele svoja znanja i vještine sa mlađim generacijama; imaju mogućnosti da rade i doprinose

²⁶ https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Ministerial_Conference_Lisbon/Declaration/RC_2017_Lisabonska_ministarска_deklaracija.pdf

zajednici u skladu sa svojim sposobnostima i interesima; organizuju različita udruženja starijih ljudi. Kada je u pitanju briga/njega stariji ljudi bi trebalo: da imaju korist od podrške porodice i zajednice; da imaju neometan pristup zdravstvenoj zaštiti koja će im omogućiti održavanje ili postizanje najboljeg mogućeg nivoa tjelesnog, društvenog i emotivnog blagostanja, spriječiti ili odgoditi početak bolesti; da imaju pristup socijalnim i pravnim službama zbog poboljšanja samostalnosti, zaštite i njege; da imaju mogućnost da koriste odgovarajuće oblike institucionalne njege u cilju rehabilitacije, života u humanim i sigurnim uslovima; da budu zaštićeni tj. da se u bilo kojoj ustanovi socijalne i zdravstvene zaštite koja pruža uslugu smještaja i njege, poštuju njihova prava, uključujući njihova vjerovanja, dostojanstvo, potrebe, privatnost i pravo na donošenje odluke o kvalitetu sopstvenog života. Načelo samoispunjena ukazuje na to da stariji treba da imaju mogućnost ostvarivanja svojih potencijala, kao i pristup obrazovnim, kulturnim, duhovnim i rekreativnim sredstvima, aktivnostima u zajednici. Na kraju, svi stariji ljudi imaju pravo na dostojanstvo, na zaštitu od bilo kojeg oblika nasilja, kao i na pošten i jednak tretman bez obzira n abilo koje njihovo lično svojstvo.²⁷

Od drugih međunarodnih dokumenata značajnih za poštovanje prava starijih osoba i reformu socijalne zaštite ove populacije izdvajaju se: Međunarodni plan akcije na području starenja (Beč); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Evropska socijalna povelja – Instrument Savjeta Evrope za zaštitu

²⁷ <http://nasedoba.me/biblioteka/vodic-za-starije-gradane-grada-zagreba/>

ljudskih prava; Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i sloboda; Revidirana strategija socijalne kohezije Vijeća Evrope; Dokument Vijeća Evrope „Pristup socijalnim pravima” itd.

Ustavom Crne Gore se definišu prava koja se odnose na sve građane, uključujući i starije, a između ostalog obuhvataju: dos-
tojanstvo i sigurnost čovjeka; pravo na ličnu slobodu; pravo na poštovanje ličnosti; pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispo-
vijesti, kao i pravo da čovjek promijeni vjeru ili uvjerenje i slobo-
du da, sam ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, ispoljava
vjeru ili uvjerenje molitvom, propovijedima, običajima ili obre-
dom; pravo na slobodu izražavanja govorom, pisanom riječju, sli-
kom ili na drugi način; posebnu zaštitu lica sa invaliditetom itd.²⁸

Porodični zakon uređuje mnoge oblasti od značaja za starije os-
obe poput odnosa roditelja i djece, starateljstva i izdržavanja.
Između ostalog članovima ovog Zakona definisano je sledeće:
prava i dužnosti roditelja i drugih srodnika prema djeci, kao i
prava i dužnosti djece prema roditeljima i srodnicima jednak-a
su, bez obzira da li su djeca rođena u braku ili van braka; obav-
eza izdržavanja između roditelja i djece izraz je porodične sol-
idarnosti i u interesu je društva; dijete je dužno da roditeljima
pomaže u skladu sa svojim godinama i zrelošću; djeca su dužna
da izdržavaju svoje roditelje koji su nesposobni za rad, a nemaju
dovoljno sredstava za izdržavanje ili ih ne mogu ostvariti iz pos-
tojeće imovine.²⁹

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici definiše različite oblike nasil-
ja, reagovanje nadležnih, zaštitne mjere, postupak za određivanje

28 Ustav Crne Gore („Službeni list Crne Gore“, br. 1/07 i 38/13)

29 Porodični zakon („Službeni list Crne Gore“, br. 1/07, 53/16 i 76/20)

zaštitnih mjera i kaznene odredbe. Žrtva nasilja, u skladu sa Zakonom, ima pravo na psihosocijalnu i pravnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu. Posebnu pomoć i zaštitu uživa žrtva koja je dijete, starije lice, lice sa invaliditetom i lice koje nije sposobno da se o sebi stara, u skladu sa zakonom. Važno je napomenuti da Zakon prepozna i zanemarivanje, pa se navodi da se ugrožavanjem fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog integriteta, mentalnog zdravlja i spokojstva drugog člana porodice smatra i ako član porodice ne vodi dovoljno brigu o ishrani, higijeni, odijevanju ili medicinskoj zaštiti drugog člana porodice o kome je dužan da se stara, a kome je potrebna posebna pomoć zbog bolesti, invaliditeta, starosti ili drugih ličnih svojstava zbog kojih nije sposoban da se stara o sebi.³⁰ Pored Zakona, važno je pomenuti **Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici tj. Istanbulsku konvenciju**. Države potpisnice konvencije, među kojima je i Crna Gora, imaju obavezu sprečavanja nasilja, zaštite žrtva nasilja, krivičnog gonjenja počinjoca nasilja i integrisanja politika. Konvencija se odnosi na sve žene i djevojčice, bez obzira na bilo koje njihovo lično svojstvo, a države se podstiču da primjenjuju Konvenciju i na ostale žrtve nasilja u porodici, kao što su muškarci, djeca i starije osobe.³¹

Zakon o zabrani diskriminacije u članu 13 definiše diskriminaciju po osnovu starosne dobi: "Onemogućavanje ili ograničavanje ostvarivanja prava ili bilo koje drugo neopravdano pravljenje razlike ili nejednakost postupanje prema licu ili grupi lica, po osnovu starosne dobi, smatra se diskriminacijom".³² Predmet ovog Zaka-

³⁰ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni list Crne Gore", br. 46/10 i 40/11)

³¹ <https://rm.coe.int/1680464e6e>

³² Zakon o zabrani diskriminacije ("Službeni list Crne Gore", br. 46/10, 40/11, 18/14 i 42/17)

na je zabrana i zaštita od diskriminacije kao i promocija jednakosti, a istim se utvrđuju i kaznene odredbe.

Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom uređuje se zabrana i zaštita od diskriminacije lica sa invaliditetom, kao i promocija jednakosti tih lica sa drugim licima. Precizno se definišu oblici diskriminacije među kojima su: govor mržnje i omalovažavanje; grupisanje; diskriminacija u pristupu objektima i površinama u javnoj upotrebi; diskriminacija u pristupu informacijama i komunikacijama; diskriminacija u pristupu javnom prevozu; diskriminacija u oblasti pružanja javnih i privavnih dobara i usluga; diskriminacija u postupcima pred organima; ograničavanje lične pokretljivosti; ograničavanje prava na samostalan život i život u zajednici; ograničavanje slobode mišljenja i izražavanja; diskriminacija u oblasti privatnosti; diskriminacija u oblasti porodičnih odnosa; diskriminacija u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja; diskriminacija u oblasti profesionalne rehabilitacije, rada i zapošljavanja; diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite; diskriminacija u oblasti socijalne i dječje zaštite i adekvatnog životnog standarda; diskriminacija u oblasti političkog i javnog života; diskriminacija u oblasti kulture; i diskriminacija u oblasti sporta, rekreacije i aktivnosti u slobodno vrijeme.³³

Zakonom o pravima pacijenata definiše prava čovjeka na: informisanje o svom zdravstvenom stanju i obaveštenje koje mu je potrebno kako bi donio odluku o prihvatanju ili odbijanju predložene medicinske intervencije; slobodan izbor između više

33 Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 35/15 i 44/15)

mogućih oblika medicinskih intervencija; uvid u medicinsku dokumentaciju; odbijanje da bude predmet naučnog ispitivanja i istraživanja; drugo stručno mišljenje; privatnost i povjerljivost; blagovremenu zdravstvenu zaštitu; prigovor; naknadu štete; samovoljno napuštanje zdravstvene ustanove itd.³⁴

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti prepoznaće starije kao posebno ranjivu kategoriju, koja može ostvariti pravo na osnovna materijalna davanja i usluge socijalne zaštite. U osnovna materijalna davanja spadaju: materijalno obezbjeđenje; lična invalidnina; dodatak za njegu i pomoć; zdravstvena zaštita; troškovi sahrane; jednokratna novčana pomoć; naknada roditelju ili staratelju korisnika prava na ličnu invalidninu. Usluge se odnose na: podrška za život u zajednici; savjetodavno-terapijska i socijalno-edukativna usluga; smještaj; neodložne intervencije i druge usluge. Usluge podrške za život u zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge. Savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge obuhvataju: savjetovanje, terapiju, medijaciju, SOS telefon i druge. Usluge smještaja odnose se na boravak korisnika u ustanovi, na porodičnom smještaju, u skloništu/prihvatalištu.³⁵

Strategija razvoja sistema socijalne zaštite starijih za period 2018-2022. godine sagledava starenje kao aktivno, produktivno, zdravo i pozitivno. Vrijednosti Strategije promovišu očuvanje i podržavaju potencijal starijih da vode kvalitetan život i doprinose društву u mjeri svojih mogućnosti i potreba, a stariji se percipiraju

³⁴ Zakon o pravima pacijenata („Službeni list Crne Gore“, br. 40/10 i 40/11)

³⁵ Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti („Službeni list Crne Gore“, br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17, 59/21)

kao resurs za društveni i ekonomski razvoj. Opšti cilj Strategije je unaprijeđena socijalna zaštita starijih, s integriranim uslugama i podrškom radi očuvanja i poboljšanja kvaliteta njihovog života. Strategija ima tri posebna cilja, a to su: unaprijediti socijalnu odgovornost i integrativni pristup koji omogućava podsticanje socijalne inkluzije, povećanje kvaliteta života i korišćenje kapaciteta starijih za samostalan život; unaprijediti usluge socijalne zaštite starijih; i unaprijediti sistem kvaliteta usluga starijih. Kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi Strategija dalje razrađuje mјere i zadatke, a za svaku godinu predviđa i akcioni plan. Neke od mјera su: obavezati lokalne samouprave na minimalnu finansijsku participaciju u uslugama podrške za život u zajednici za starije; obezbijediti da u svakoj lokalnoj samoupravi postoji najmanje jedna usluga socijalne zaštite starijih; unaprijediti kompetencije za samostalni život i donošenje odluka zasnovanih na informacijama; razviti uslugu porodičnog smještaja za starije; podsticati razvoj inovativnih usluga za starije; unaprijediti uslugu domskog smještaja za starije; integrisanje socijalno-zdravstvenih usluga za starije itd.³⁶

Za starije osobe takođe je značajno poznavanje **Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju** u dijelu ostvarivanja prava na: starosnu penziju, prijevremenu starosnu penziju, invalidsku penziju, porodičnu penziju, naknadu pogrebnih troškova i novčanu naknadu za tjelesno oštećenje nastalo usled povrede na radu ili profesionalne bolesti.

36 <https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20razvoja%20sistema%20socijalne%20za%C5%A1tite%20starijih%20za%20period%202018.%20do%202022.%20godine.pdf>

Prava starijih se mogu podijeliti u tri osnovne kategorije:

- Zaštita - obezbjeđivanje fizičke, psihološke i emotivne bezbjednosti u pogledu osetljivosti starije osobe na zlostavljanje.
- Učešće – aktivno učešće starijih u procesima donošenja odluka koje se njih tiču.
- Slika – ova kategorija se odnosi na kreiranje javnog mnjenja i definisanje pozitivnije i manje ponižavajuće ideje o starijim osobama i njihovim sposobnostima.³⁷

Sa godinama života prava se ne mijenjaju, ali neka od njih starijima postaju prioritetna poput dostupne zdravstvene zaštite i socijalne sigurnosti. Nepoštovanje ljudskih prava starijih dovodi do njihovog isključivanja iz društva, siromaštva, diskriminacije i nasilja nad starijima. Bolja zaštita prava starijih osoba će omogućiti društvu da bolje iskoristi potencijal koji starije osobe predstavljaju kroz iskustvo, znanje i mudrost.

³⁷ Todorović, N. Vračević, M. i Janković, B. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku, Beograd, Crveni krst Srbije

Ejdžizam

Termin **ejdžizam** prvi je upotrijebio Batler 1969. godine kako bi u jednoj riječi izrazio sistematsko stereotipiziranje i diskriminaciju baziranu na godinama starosti koja obuhvata sve strukture društva i sve uzrasne grupe.³⁸ Ejdžizam obuhvata stereotipe (način na koji razmišljamo), predrasude (kako se osjećamo) i diskriminaciju (kako se ponašamo) prema ljudima u odnosu na njihovu starnu dob. Ejdžizam može biti institucionalni, interpersonalni i usmjereni ka sebi. **Institucionalni ejdžizam** podrazumijeva zakone, socijalne norme, politike, kao i djelovanje institucija koje nepravедno ograničavaju mogućnosti i sistemski stavljuju u nepovoljniji položaj pojedince zbog njihovih godina. **Interpersonalni ejdžizam** nastaje u interakciji dvoje ili više ljudi, dok **ejdžizam usmjereni ka sebi** karakteriše internalizacija negativnih stereotipa. Ejdžizam nastaje u djetinjstvu i pojačava se vremenom, na način što deca slušaju i upijaju kulturne stereotipe i predrasude starijih oko sebe i internalizuju ih. Ljudi dalje koriste stereotipe da donose zaključke i da usmjeravaju svoja osjećanja i ponašanje prema ljudima različitih godina ali i prema sebi. Ejdžizam je često udružen sa drugim formama stereotipa, predrasuda i diskriminacije i tako ostvaruje još negativniji uticaj na zdravlje i dobrobit pojedinca.³⁹

Stereotipi kao generalizovano shvatanje o osobinama pripadnika neke grupe, mogu biti pozitivni i negativni. Najčešći negativni stereotipi koji se vezuju za starije su: bolest, gubitak pamćen-

38 Simić, S., Milovanović, S., Berišić, J., Crnobarić, C., Šikanić, N. i Bajić, G. (2007). Starenje i psihološke promene, Engrami, broj 3-4, 77-85

39 <https://www.who.int/publications/item/9789240016866>

ja, beskorisnost, intelektualno propadanje, depresija, socijalna izolacija, siromaštvo itd. Neki od pozitivnih stereotipa su: ljubaznost, mudrost, pouzdanost, politički uticaj, sloboda itd. Stereotipi zanemaruju razlike među grupama, unutar grupa, često nisu zasnovani na činjenicama i koriste se kao opravданje za diskriminaciju. Baš kao što stereotipi imaju dvije krajnosti tako i ejdžizam može biti dobroćudni (sažaljenje nad starijima) i zloćudni (netrpeljivost i odbojnog prema starijima). Dobroćudni ejdžizam može voditi do toga da radimo neke stvari u ime starijih, u namjeri da ih zaštitimo iako su oni u mogućnosti da to sami urade. Na taj način potkrepljujemo njihov osjećaj nesigurnosti i nesposobnosti. Ono što je paradoksalno jeste da ljudi koji imaju pozitivne stavove o starijima često prave greške u komunikaciji na način da se previše prilagođavaju (pričaju glasno, usporeno, koriste vrlo kratke rečenice i jednostavne riječi) ili koriste tepanje. Ovakvo ponašanje je rezultat uvjerenja da stariji ljudi nužno imaju problem sa sluhom, da su smanjenih intelektualnih sposobnosti ili da su kao djeca, što stariji često doživljavaju kao poniženje i nedostatak poštovanja njihove ličnosti.⁴⁰ Ono što je zabrinjavajuće je da negativni stereotipi prema starijima utiču na sliku koju oni imaju o sebi. Percipirani od drugih kao zaboravni, nezanimljivi i nesposobni, mnogi stariji ljudi počnu izbjegavati socijalnu interakciju, odbijaju da uče neku novu vještinu. Mogu zanemariti neke simptome bolesti zbog toga što ih smatraju normalnom pojавom usled starenja. Na taj način oni stereotipe prihvataju kao stvaran opis sebe.⁴¹

⁴⁰ Uzun, S. Kozumplik, O. Požgain, I. Kalinić, D. Mimica, N. (2019). Stavovi i predrasude prema starijim osobama, Medix

⁴¹ Zovko, A. Vukobratović, J. (2017). Percepcija starenja i društveno-medijska slika o starima

Postojanje brojnih mitova o starenju i starijim osobama svakako utiče na veću zastupljenost ejdžizma. U literaturi se navode neki od najčešćih mitova među kojima su: ljudi treba da očekuju pogoršanje svog psihičkog i fizičkog zdravstvenog stanja; većina starijih osoba ima slične potrebe; kreativnost i doprinos su karakteristike mlađih osoba; iskustvo starijih osoba manje je relevantno u modernom društvu; većina starijih osoba želi da se osami i da ih ostave na miru; bolnički kreveti i zdravstveni radnici su primarna briga starijih osoba; obezbjeđivanje usluga starijima oduzima resurse mladima; trošak za brigu o starijima je gubitak resursa; stariji ljudi se ne uklapaju u moderna radna mesta; starije osobe su teško pokretne itd. Neki od ovih mitova su djelimično tačni, npr. ima starijih osoba koje su teško pokretne i kod kojih je došlo do pogoršanja i fizičkog i psihičkog zdravlja, međutim to nikako ne isključuje veliki broj starijih koji su očuvanog zdravlja i voljni da doprinose zajednici. Većina navedenih mitova su potpuno netačni.⁴²

Dok se predrasude odnose na emocionalnu reakciju, tj. osjećanja pozitivna ili negativna, u odnosu na pripadnost pojedinca nekoj grupi, diskriminacija se odnosi na primjenu predrasuda u praksi. Primjeri diskriminacije su: nepostojanje adekvatnih usluga podrške koje bi odgovorile na potrebe starijih, nepristupačnost usluga starijima, nepoštovanje njihovih ljudskih prava, uskraćivanje učešća, stvaranje barijera itd.

Kod muškaraca, mlađih osoba, onih koji su zabrinuti i uznemireni kada je u pitanju tema smrti, kao i kod manje obrazovanih poje-

42 Petrušić, N., Todorović, N., Vračević, M. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih, Beograd, Crveni krst Srbije

dinaca postoji veći rizik od pojave ejdžizma u odnosu na starije. Faktori koji umanjuju rizik od ejdžizma prema mlađima i starijima su lična svojstva i međugeneracijski kontakti. Pod posebnim rizikom da postanu žrtve ejdžizma su starije osobe, osobe koje zavise od tuđe njegе, osobe koje imaju kraći očekivani, zdrav životni vijek, bave se određenom profesijom ili rade u sektoru npr. visoke tehnologije, ugostiteljstva itd.⁴³

Uzroci ejdžizma mogu biti brojni, a među njima se ističu:

- nedovoljno znanja o starenju i starijim osobama;
- postojanje i prihvatanje mitova o starenju koji ovaj proces prikazuju kao jednoličan, pri čemu se zanmaruje njegova kompleksnost i velike individualne razlike među starijima;
- mlađe generacije sve manje vremena provode sa starijim osobama, nemaju puno mogućnosti da upoznaju starije, da se druže sa njima, pa predrasude mogu nastati usled nedostatka iskustva u odnosu sa starijima;
- starije osobe podsjećaju na sopstvenu prolaznost i smrt, pa se kod ljudi mogu javiti mehanizmi odbrane koji služe da se potisnu starenje i smrt kao neizbjježni djelovi života;
- demografska kretanja, statistika i mediji stalno upozoravaju da postoji kontinuirani rast broja starijih osoba, pa se mlađe generacije mogu osjećati ugroženo, posebno u dijelu odgovornosti za brigu i njegu o starijim članovima porodice;
- o demografskim trendovima se najčešće govori kroz socio-ekonomski posledice, pritisak na izdvajanja za penzije,

43 <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>

zdravstvenu i socijalnu zaštitu, pa se stariji posmatraju kao teret i trošak društva;

- u poslednjim decenijama teži se vječnoj mladosti, a mediji daju svoj doprinos kroz promociju mladosti, tjelesne privlačnosti, seksualne aktivnosti i dr. što ne samo da utiče na negativnu percepciju drugih o starijima, već čini da i same starije osobe negativno gledaju na starenje;
- naučni prikaz starenja do nedavno se bazirao isključivo na istraživanjima institucionlano zbrinutih starijih osoba čiji je nivo funkcionalne sposobnosti značajno umanjen;
- nerealna slika starenja u medijima koja može ići iz krajnosti u krajnost, od potpuno pesimističke do pretjeranog uljepšavanja života starijih;
- reakcija na frustracije i stresove kojih je puno u svakodnevnomu životu mlađih osoba i onih koji su još uvijek radno aktivni.⁴⁴

Ejdžizam ima ozbiljne posledice po zdravlje i blagostanje ljudi, kao i na poštovanje ljudskih prava. Kod starijih ljudi ejdžizam je povezan sa kraćim životnim vijekom, slabijim fizičkim i mentalnim zdravljem, sporijim oporavkom usled bolesti i padom kognitivnih funkcija. Za pojedince, ejdžizam doprinosi siromaštvu i finansijskoj nesigurnosti. Još neki od uticaja ejdžizma na život starijih su: umanjuje kvalitet života, podstiče socijalnu izolaciju i usamljenost, umanjuje mogućnost izražavanja seksualnosti i može voditi ka diskriminaciji i nasilju nad starijima.⁴⁵ Rezultati

⁴⁴ Uzun, S., Kozumplik, O., Požgain, I., Kalinić, D., Mimica, N. (2019). Stavovi i predrasude prema starijim osobama, Medix

⁴⁵ <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>

brojnih istraživanja potvrđuju sve navedeno, pa tako jedno od istraživanja ukazuje da su ljudi koji su doživjeli ejdžizam više skloni rizičnom ponašanju po zdravlje poput nezdrave ishrane, neadekvatnog uzimanja terapije, konzumiranja alkohola i cigareta. Stariji ljudi često budu izostavljeni iz kampanja i informacija poput onih za seksualno prenosive bolesti što rezultira većim rizikom od dobijanja istih. Na osnovu podataka iz 2015. godine, procjenjuje se da je, globalno, 6.33 miliona slučajeva depresije povezano sa ejdžizmom. Kada je u pitanju socijalna izolacija i usamljenost ejdžizam utiče na više načina. Prvo, ejdžizam dovodi do toga da stariji osjećaju odbačeno i nepoželjno, drugo starije osobe koje internalizuju negativne stereotipe mogu se same povući iz društva, i kao treće zakoni, norme, ali i sama sredina u kojoj stariji žive može biti barijera za njihovo socijalno učešće.⁴⁶

Ejdžizam se prožima kroz mnoge institucije i sektore društva, uključujući sektore socijalne i zdravstvene zaštite, rada, pravnog sistema i medija. U praksi to znači da npr. starije osobe često budu isključene iz medicinskih istraživanja iako su se neka istraživanja odnosila upravo na bolesti koje su češće zastupljene u populaciji starijih. Neke studije ukazuju na prisutnost ejdžizma kada je u pitanju komunikacija, odnos i prepostavke o sposobnostima starijih od strane zaposlenih u ustanovama dugotrajne njege. Pojedini postupci tokom pandemija virusa COVID19 primjer su ejdžizma u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite. Neke zemlje su mjere zasnivale na godinama starosti, pa su tako u pojedinim fazama pandemije, karantin i druge preventivne mjere bile predviđene samo za starije osobe. Istraživanja takođe pokazuju

da poslodavci češće biraju da zaposle mlađe osobe, da i kada su zaposleni stariji radnici imaju značajno manji pristup obukama tj. usavršavanju i da oni koji iskuse ejdžizam ranije odlaze u penziju. Analiza medija pokazuje da su stariji nedovoljno zastupljeni, ali često i negativno okarakterisani. Kada je u pitanju pravni sistem kao primjer se najčešće navode propisi koji se oslanjaju na godine starosti kao glavni kriterijum, bez uvažavanja velikih individualnih razlika koje postoje u populaciji starijih. Ejdžizam se takođe javlja u oblastima stanovanja, tehnologije, finansija, obrazovanja, statistike i prirodnih i drugih kriznih situacija.⁴⁷

Kada je u pitanju zastupljenost ejdžizma „podaci pokazuju da 44% građana Evropske Unije smatra da je diskriminacija na osnovu godina veoma ozbiljna, a 35% je prijavilo diskriminaciju na osnovu godina (više nego na osnovu pola ili rase), 51% je pokazalo zabrinutost da poslodavci daju prednost pri zapošljavanju dvadesetogodišnjacima. Poražavajući je i podatak da 57% veruje da osobe starije od 70 godina ne doprinose društvu ekonomski, a 53% svih ispitanika nema prijatelje starije od 70 godina“⁴⁸

47 <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>

48 Petrušić, N., Todorović, N., Vračević, M. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih, Beograd, Crveni krst Srbije

Prikaz prethodnih istraživanja koja se odnose na starenje, starije osobe i diskriminaciju

U istraživanju koje je Crveni krst Crne Gore sproveo u 9 opština, na uzorku od 900 starijih osoba od kojih je 600 odabрано metodom slučajnog uzorkovanja, a 300 iz baze korisnika socijalnih usluga, uočene su velike razlike između ove dvije grupe starijih. Rezultati su pokazali da je od 300 socijalno ugroženih njih 7,8% bilo bez prihoda, dok je 34,1% imalo primanja manja od 100 €. Među socijalno ugroženim ispitanicima bilo je 3,3% onih koji nemaju obezbijeđeno napajanje električnom energijom, kao i 12,7% onih koji nisu imali riješeno vodosnabdijevanje. U drugoj grupi ispitanika nije bilo ovakvih slučajeva. Kanalizacione usluge nisu bile obezbijeđene za 16,7% socijalno ugroženih, a svega 1% slučajnog uzorka starijih. Uređeno grijanje i hlađenje nije imalo 22,4% ispitanika dok je u slučajnom uzorku taj procenat 2,5%. Fiksni telefon nije imalo 63,9% socijalno ugroženih naspram 27,1% onih iz druge grupe ispitanika. Mobilni telefon nije imalo 27,9% ispitanika iz socijalno ugrožene kategorije, dok kablovsku televiziju nije imalo 48,5% (14,6% u slučajnom uzorku). Na kraju, a u kontekstu sve veće upotrebe eServisa, pristup internetu nije imalo čak 72,1% socijalno ugrožnih i 33,7% onih iz slučajnog uzorka. 58% socijalno ugroženih ispitanika je iskazalo potrebu za finansijskom pomoći koja im je najčešće potrebna za kupovinu drva, ljekova, plaćanje računa i stana. Kada je u pitanju zdravlje, na ukupnom uzorku

od 900 starijih osoba 98,8% njih je imalo zdravstveno osiguranje, a 1,2% nije. Lošije zdravstveno stanje uočeno je kod socijalno ugroženih ispitanika. Njih 41,4% ima relativno dobro ili dobro zdravstveno stanje, dok je ono kod većine njih (58,6%) loše ili relativno loše. Kod 600 slučajno odabralih ispitanika je opšte zdravstveno stanje loše ili relativno loše samo kod njih 21%, dok ostali imaju relativno dobro i dobro zdravstveno stanje. U kategoriji socijalno ugroženih njih 81% ima neko hronično oboljenje, dok je u slučajnom uzorku to dosta manje (38,1%). Rezultata istog istraživanja govore u prilog tome da su najveći problemi sa kojima se stariji u Crnoj Gori suočavaju siromaštvo, usamljenost, nedostatak brige i nedostatak usluga podrške. Na pitanje da li su koristili prava i usluge centra za socijalni rad 16,3% ispitanika je odgovorilo pozitivno. Ispitanici u najvećem procentu nisu koristili prava i usluge jer im nisu bile potrebne, u 14% slučajeva zbog nedostatka dokumentacije, 13,6% ispitanika nije imalo informaciju da im centar može pomoći, dok 0,5% navodi da im je lokacija nedostupna. Na pitanje da li ste imali problem pri korišćenju usluga za starije 6,3% ispitanika odgovara sa "da". Od ovog procenta čak 23,6% kaže da je u pitanju činjenica da ne postoji bilo kakva vrsta pomoći, 12,7% ispitanika kao razlog navodi udaljenost od servisa podrške.⁴⁹ Ovo istraživanje sadrži objektivne pokazatelje kvaliteta života starijih osoba u Crnoj Gori.

Centar za građansko obrazovanje sproveo je istraživanje stavova javnog mnjenja o diskriminaciji u dvije etape. Prva je realizovana 2016. godine na uzorku od 1000 ispitanika, a druga 2019. godine na uzorku od 1036 ispitanika. Ispitanici su bili iz 17 gradova Crne

⁴⁹ E3 Consulting, Šofranac, J., Kovačević, M., Jokanović, I. (2019). Istraživanje o položaju starijih i njihovom zadovoljstvu uslugama podrške, Podgorica, Crveni krst Crne Gore

Gore. Rezultati pokazuju da je најчешћа асоцијација грађана на дискриминацију: одбацивање или искључивање из заједнице, прављење разлика/непоштовање личности и угрожавање/ускрављивање људских права. Три четвртина грађана Црне Горе сматра да ускрављивање права на основу личног својства ние је оправдано и то без изузетка, док 21% испитаника тврди да углавном ние је оправдано, али постоје околности када јесте. Када је у пitanju prisutnost diskriminacije, више од половине грађана сматра да је она застupljena u Crnoj Gori. Na pitanje које групе су у највећој мjeri izložene diskriminaciji postoje razlike u rezultatima koji su dobiveni 2016. i 2019. godine. U prvoj etapi istraživanja redosled grupe je bio sledeći: siromašni људи (37%), особе с invaliditetom (36%), starije особе (29%), Romi (24%) i жene (24%). 2019. godine rezultati na првih pet mjesta svrstavaju sledeće групе: Romi (36%), особе с invaliditetom (35%), siromašni људи (24%), LGBT populacija (19%) i politički neistomišljenici (17%). U drugoj etapi проценат оних који сматрају да су старији у највећој мjeri изложени diskriminaciji је 15%. Мане од петине грађана (16%) изјавило је да су искusili diskriminaciju zbog неког личног својства у poslednjе tri godine, a 3 od 4 таква грађанина су то и пријавили. Нешто мање од половине грађана тврди да би затраžili помоћ ако би били diskriminisani u будућnosti. Jedna trećina navodi да то не би то uradili, **четвртина njih smatra da nemaju kome da se obrate, da im niko ne bi pomogao, па самим tim traženje pomoći ne bi imalo svrhe.**⁵⁰

Centar za demokratiju i ljudska prava 2020. godine sproveo je istraživanje “Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori”. На пि-

50 Центар за грађанско образовање (2019). Istraživanje stavova javnog mnjenja o diskriminaciji

tanje koliko često se govor mržnje koristi prema pripadnicima navedenih grupa, zbir odgovora “veoma često” i “često” stavlja starije osobe na sedmo mjesto sa 26,6% ispitanika. Odgovara-jući na pitanje u kojoj mjeri je generalno diskriminacija izraže-na prema navedenim grupama 11,7% ispitanika smatra da je ona veoma prisutna u odnosu na godine starosti. Rezultati ukazuju da je u najvećoj mjeri diskriminacija izražena prema RE popu-laciji, te osobama s invaliditetom. Podaci pokazuju da građani procjenjuju da je u oblasti zapošljavanja u najvećoj mjeri izraže-na diskriminacija prema najstarijim građanima (60,6%). Najviši stepen diskriminacije u oblasti obrazovanja, na osnovu procjene ispitanika, izražen je prema RE populaciji, u odnosu na godine starosti (25,3%) i invaliditet. Kada je u pitanju procijenjeni stepen diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite za sve grupe, 22,9% ispitanika smatra da se diskriminacija odnosi na godine starosti.⁵¹

51 Centar za demokratiju i ljudska prava (2020). Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori

Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja je utvrđivanje zastupljenosti diskriminacije starije populacije i percepcija starenja u Crnoj Gori, a **hipoteze** su bile sledeće:

- većina mlađih i ispitanika srednje živote dobi će biti saglasno sa tvrdnjama koje ukazuju na pozitivan odnos prema starijima;
- većina mlađih i ispitanika srednje životne dobi će iskazati manji stepen slaganja sa tvrdnjama koje o starijima govore na negativan način;
- većina starijih, učesnika fokus grupe, će kao najveće probleme ove populacije navesti siromaštvo, usamljenost, zdravstvene probleme i nedostatak brige;
- većina starijih, učesnika fokus grupe, će kao (ne)primjereno starijim osobama navoditi internalizovane stereotipe o starijima koji postoje u opštoj populaciji;
- većina starijih će navesti primjer diskriminacije u odnosu na godine, bilo iz ličnog iskustva ili iskustva osobe koju poznaje;
- istraživanje će ukazati na postojanje ejdžizma kod manjeg broja ispitanika, u odnosu na ukupan uzorak.

U istraživanju će se koristiti dvije metode:

- metod teorijske analize - analiza dostupne literature koja se bavi temom starosti, starenja, starijih osoba, odnosa društva

prema starijima, zakonskom regulativom i diskriminacijom starijih.

- istraživanje – tokom kojeg će se uz pomoć istraživačkih instrumenata, na određenom uzorku, prikupiti relevantni podaci, koji će se obraditi, prikazati, analizirati i na osnovu kojih će se dati zaključak tj. preporuke.

Instrument istraživanja

Istraživanje je sprovedeno distribucijom i popunjavanjem online upitnika (google forms), kao i organizovanjem šest fokus grupa.

Popunjavanje online forme upitnika realizovano je u periodu od 5. do 20. septembra 2022. godine. Upitnik se sastojao iz dva segmenta, prvog, koji se odnosio na socio-demografske karakteristike i iskustvo ispitanika i drugog, koji je u skladu sa preporukama u Projektu “Zdravo starenje – Borba protiv diskriminacije starijih ljudi u Crnoj Gori”, predstavlja prevod i dopunu Frabonijeve skale ejdžizma.

Prvi segment upitnika je imao ukupno 10 pitanja (pol, godine starosti, mjesto stanovanja, bračni status, obrazovanje, trenutni status, selo/grad, i tri pitanja koja su se odnosila na to da li ispitanici trenutno žive sa osobom koja ima 65 ili više godina, da li u životu inače imaju neku značajnu osobu tih godina i da li su u redovnom kontaktu sa starijima). Drugi segment je imao 36 tvrdnje, pri čemu 29 njih predstavlja prevod Frabonijeve skale ejdžizma, dok je 5 dodato po izboru autora, a na osnovu literature koja ukazuje da ove tvrdnje mogu biti prikaz onoga kako ljudi razmišljaju o starijima i starenju.

Ispitanici su dobili instrukcije da treba da označe stepen u kojem su saglasni sa navedenom tvrdnjom na petostepenoj skali, pri čemu je 1 uopšte se ne slažem, a 5 u potpunosti se slažem. Frabonijeva skala ejdžizma ima četiri stepena saglasnosti (1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 –slažem se, 4 – u potpunosti

se slažem), ali je analizom tvrdnji ustanovljeno da će vjerovatno biti dosta onih sa kojima ispitanici i jesu i nisu saglasni, te da bi ukidanje srednje vrijednosti dovelo do nerealne slike. Procijenjeno trajanje popunjavanja upitnika je najviše od 10 do 12 minuta, a istraživanje je bilo anonimno. Online forma upitnika izabrana je kao najekonomičnija, najefikasnija i najlakša za distribuciju i popunjavanje. Upitnik je bio dostupan na društvenim mrežama Crvenog krsta Crne Gore i opštinskih organizacija Crvenog krsta.

Upitnik za fokus grupe pripremljen je za potrebe ovog istraživanja i sadrži pet pitanja koja se odnose na položaj starijih osoba, njihove najčešće probleme, kako ih društvo doživljava, da li su lično iskusili diskriminaciju na osnovu godina, koliko internalizuju postojeće stereotipe o pripadnicima treće dobi i šta predlažu za unapređenje aktuelnog stanja.

Opis uzorka

Istraživanje je obuhvatilo dvije ciljne grupe.

- Prvu ciljnu grupu su činili građani Crne Gore uzrasta od 18 do 64 godine. Uzorkom se željelo obuhvatiti najmanje 200 ispitanika različitih socio-demografskih karakteristika, iz svih opština Crne Gore. Uzorak ima karakteristike slučajnog, ali i prigodnog. Naime, iako nije unaprijed određeno ko će popunjavati upitnik već je on bio jednako dostupan velikom broju građana, jedan dio upitnika distribuiran je po principu "sniježne grudve" tj. određeni broj ispitanika imao je zadatak da uputi na druge ispitanike.
- Drugu ciljnu grupu su činile starije osobe (65 i više godina) iz šest opština: Bar, Bijelo Polje, Plav, Nikšić, Cetinje i Podgorica. Sa namjerom su uključene sve tri regije, kako bi se uočile eventualne razlike u položaju starijih osoba. U pet opština, učesnike fokus grupa su birali zaposleni Crvenog krsta, pa su u pitanju korisnici neke od usluga podrške za starije. Izuzetak je Podgorica gdje su učesnici fokus grupe članovi NVU "Naše doba". Uzorak je po svojim karakteristikama prigodan.

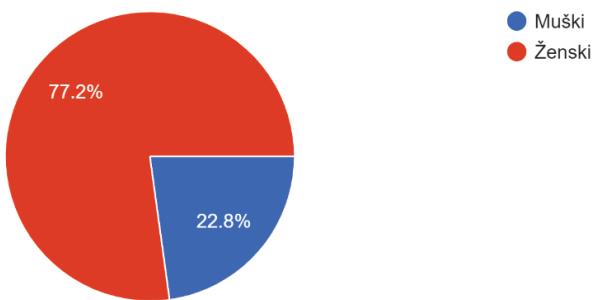
Bez obzira na ograničavajuće faktore koji proizilaze iz opisa uzorka, dobijeni rezultati mogu biti dobra osnova za naredno istraživanje koje se može sprovesti na slučajnom uzorku.

Prikaz rezultata istraživanja

Socio-demografske i iskustvene karakteristike ispitanika

Pol

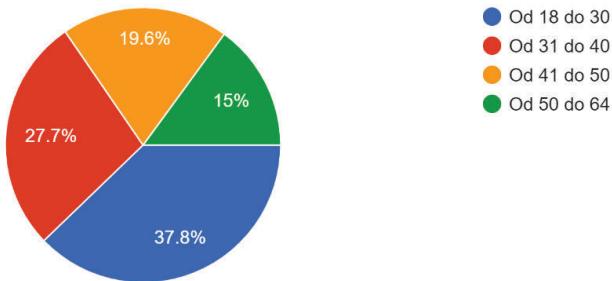
622 responses

U istraživanju je učestvovalo 480 žena i 142 muškarca. U odnosu na godine starosti, najveći broj ispitanika spada u kategoriju od 18 do 30 godina, dok je najmanje ispitanika koji imaju od 50 do 64 godine.

Vaše godine starosti

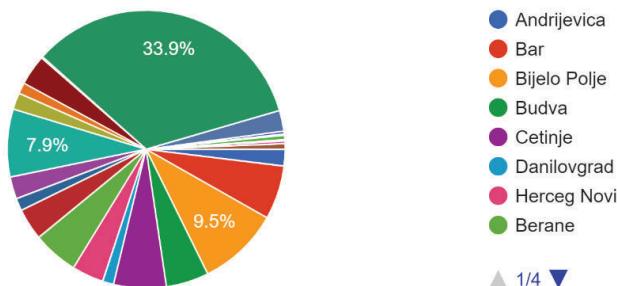
622 responses

U istraživanju su učestvovali ispitanici iz svih opština Crne Gore, pri čemu je najveće učešće stanovnika Podgorice (211). Nakon toga slijede: Bijelo Polje (59), Nikšić (49), Bar (39), Cetinje (38), Berane (33), Budva (31), Herceg Novi (23), Kolašin (23), Rožaje (22), Mojkovac (16), Tivat (15), Andrijevica (12), Plav (12), Kotor (9), Danilovgrad (8), Pljevlja (8), Zeta (4), Tuzi (3), Ulcinj (2), Gusinje (2), Šavnik, Žabljak i Petnjica po jedan ispitanik.

Mjesto stanovanja

622 responses

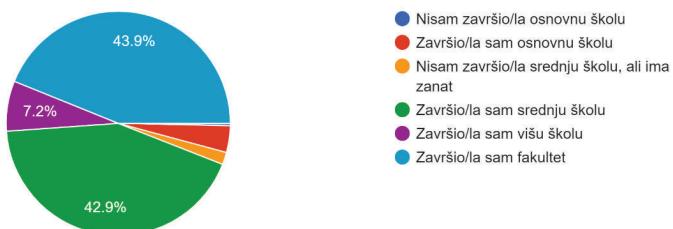
Kada je u pitanju bračni status približno je jednak procenat učešća onih ispitanika koji pripadaju kategoriji “neoženjen, neodata, ne živim sa partnerom/kom”, kao i kategoriji “oženjen, udata, živim sa partnerom/kom”. 6,8% je razvedenih ispitanika, kao i 2,7% udovac/ica.

Bračni status
622 responses

Ispitanici su u najvećem procentu završili fakultet, a nešto manje njih je sa završenom srednjom školom (razlika svega 1%). 7,2% ispitanika je završilo višu školu, 3,9% osnovnu, 1,8% ispitanika ima završen zanat, a 0.3% ispitanika nije završilo ni osnovnu školu.

Obrazovanje (poslednja završena škola)
622 responses

Uzorak najvećim dijelom čine ispitanici koji su zaposleni (64,3%), nakon čega slijede studenti (15%), nezaposleni (8,2%), učenici (6,1%) i penzioneri (3,2%).

Od 622 ispitanika 87,8% živi u gradu, dok 12,2% živi na selu.

64,3% ispitanika navodi da u njihovom domaćinstvu trenutno ne živi osoba koja ima 65 ili više godina, dok 35,7% ispitanika odgovara pozitivno na ovo pitanje.

Najveći procenat ispitanika (93,6%) navodi da u životu ima neku značajnu, blisku osobu koja trenutno ima 65 ili više godina.

Takođe, najveći procenat ispitanika, njih 84,4%, navodi da su u redovnom kontaktu, provode vrijeme (barem jednom nedeljno) sa nekom osobom koja ima 65 ili više godina. 12,2% ispitanika dalo je negativan odgovor na ovo pitanje. Ostali su naveli da nisu sigurni. Kako je međugeneracijski kontakt jedna od predloženih mjera za smanjenje ejdžizma na osnovu dobijenih odgovora može se očekivati da će većina ispitanika iskazati pozitivan stav o starenju i starijima.

Rezultati dobijeni upotrebom dopunjene skale

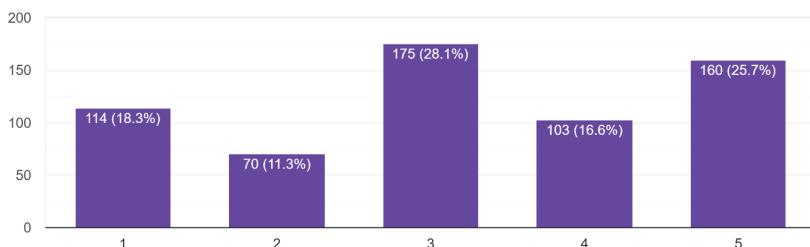
Analiza podataka dobijenih na Likertovoj skali obuhvata deskriptivnu analizu, tačnije određivanje frekvencija pojedinih kategorija na skali, uz grafički prikaz rezultata.

1. uopšte se ne slažem
2. ne slažem se
3. I slažem se i ne slažem
4. slažem se
5. u potpunosti se slažem

Najveći procenat (28,1%) ispitanika i jeste i nije saglasan sa tvrdnjom da je samoubistvo tinejdžera tragičnije od samoubistva starije osobe. Nešto manji procenat (25,7%) je u potpunosti saglasan sa tvrdnjom, dok je 16,6% onih koji su saglasni. Zbirom ispitanika koji su u potpunosti saglasni i saglasni rezultati ukazuju da su ispitanici u najvećem procentu 42,3% saglasni da je samoubistvo tinejdžera tragičnije od samoubistva starije osobe. Ovaj rezultat je očekivan, jer su i u praksi češći komentari da je smrt mlađe osobe više tragična od smrти starije, u smislu da su stariji već dosta toga preživjeli i doživjeli, a da je pred mlađima bilo još puno toga što su mogli da ostvare.

Samoubistvo tinejdžera je tragičnije od samoubistva starije osobe.

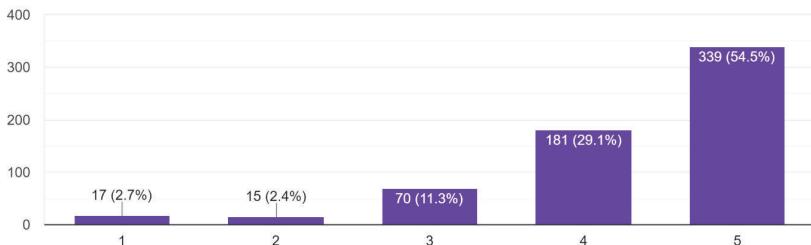
622 responses

Kod druge tvrdnje više od 50% ispitanika je u potpunosti saglasno da bi, u okviru sportskih igara, trebalo da postoje posebni klubovi kako bi se stariji mogli takmičiti na svom nivou. Izuzetno je mali procenat onih koji nisu saglasni sa tvrdnjom, svega 5,1% (zbir onih koji se uopšte ne slažu i ne slažu). I u slučaju ove tvrdnje rezultati su očekivani zbog činjenice da u praksi i za mlađe postoje različite kategorije koje obuhvataju pripreme i takmičenja onih koji su na približnom nivou. Sa druge strane, tvrdnja ukazuje na izdvajanje starijih od drugih generacija.

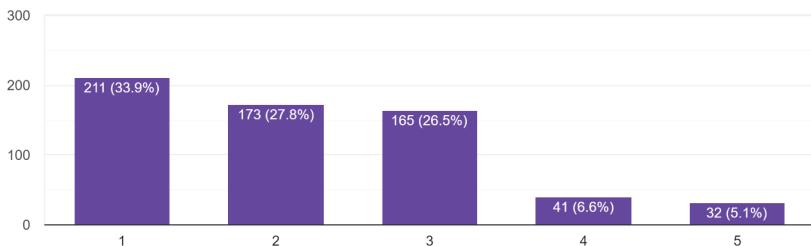
Trebalo bi da postoje posebni klubovi u okviru sportskih igara kako bi se stariji mogli takmičiti na svom nivou.

622 responses

Mnogi stariji ljudi su škrti i samo gomilaju svoje penzije i imovinu.

622 responses

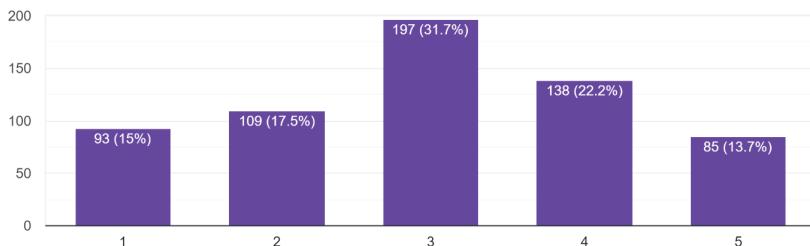

Kod treće tvrdnje 61,7% (zbir odgovora uopšte se ne slažem i ne slažem se) ispitanika se ne slaže sa tvrdnjom da su stariji škrti i da samo gomilaju penzije i imovinu, 26,5% ispitanika se i slaže i ne slaže, dok je procenat onih koji se slažu 11,7 (zbir odgovora slažem se i u potpunosti se slažem).

Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepција стarenja у Црној Гори

Mnogi stariji ljudi nisu zainteresovani да upoznaju ljude i stvaraju nova prijateljstva, više vole da se drže poznatog kruga prijatelja.

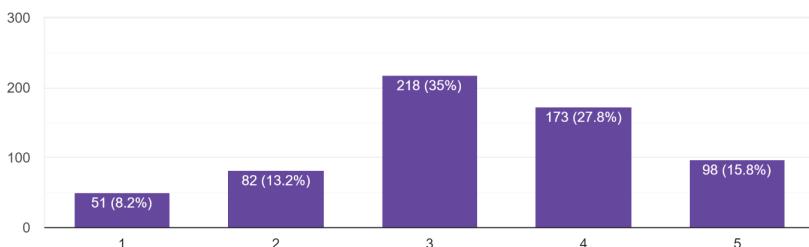
622 responses

U najvećem procentu (31,7%) ispitanici se i slažu i ne slažu sa tvrdnjom da mnogi stariji ljudi nisu zainteresovani da upoznaju ljude i stvaraju nova prijateljstva, više vole da se drže poznatog kruga ljudi. Međutim, kada se saberi odgovori koji označavaju da su ispitanici saglasni ili u potpunosti saglasni dobija se zbir od 35,9%. Ovo uvjerenje može biti dosta ograničavajuće, posebno jer se stariji često suočavaju sa gubitkom bliskih prijatelja njihovih godina, a na raspolaganju imaju slobodno vrijeme kao i potrebu za druženjem.

Mnogi stariji ljudi žive u prošlosti.

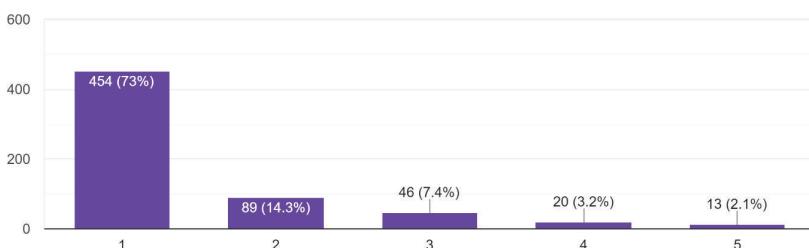
622 responses

Većina ispitanika saglasna je sa tvrdnjom da mnogi stariji ljudi žive u prošlosti (zbir 43,6%). Sa tvrdnjom se i slaže i ne slaže 35% ispitanika, dok je 21,4% onih koji nisu saglasni. Uvjerenje većine ispitanika može dalje voditi do pretpostavke da se sa starijima teško može naći zajednička tema, razumijevanje, dogovor ili stav oko nekih životnih pitanja.

Ponekad izbjegavam kontakt očima kada vidim stariju osobu.

622 responses

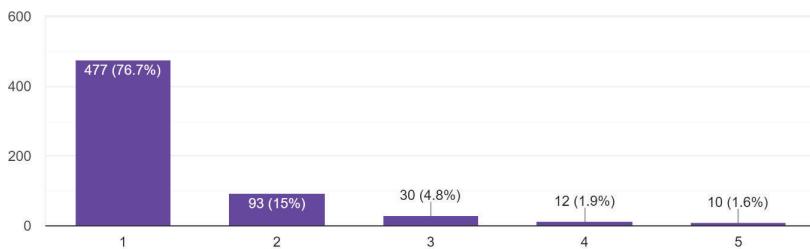

5,3% ispitanika ponekad izbjegava kontakt očima kada vide stariju osobu, dok je 3,5% ispitanika saglasno sa tvrdnjom da ne vole

kada stariji ljudi pokušavaju da ostvare komunikaciju sa njima. Kod obje tvrdnje neuporedivo su veći procenti onih koji se ne slažu. Dakle, ove dvije tvrdnje ukazuju na postojanje snažnih predrasuda i diskriminacije u odnosu na starije, kod malog broja ispitanika.

Ne volim kada stariji ljudi pokušavaju da ostvare komunikaciju sa mnom.

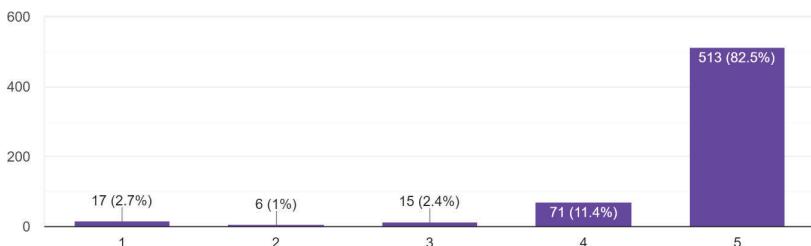
622 responses

Najveći procenat ispitanika je u potpunosti saglasan (82,5%) da stariji ljudi zaslužuju ista prava i slobode kao i svi drugi članovi društva. 3,7% ispitanika nije saglasno sa ovom tvrdnjom što ukazuje na postojanje diskriminacije.

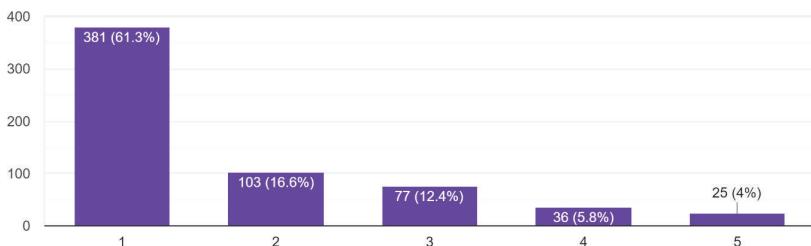
Stariji ljudi zaslužuju ista prava i slobode kao i svi drugi članovi društva.

622 responses

Ne može se očekivati da sa starijim ljudima vodimo kompleksne i zanimljive razgovore.

622 responses

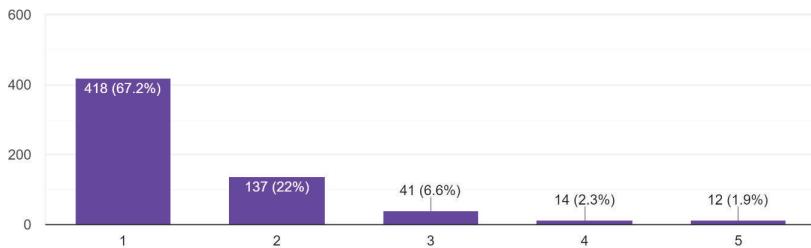

Naredne dvije tvrdnje odražavaju negativan stav u odnosu na starije. Većina ispitanika 61,3% nije saglasno sa tvrdnjom da se ne može očekivati da se sa starijima vode kompleksni i zanimljivi razgovori. Međutim i kod ove tvrdnje imamo određeni procenat (9,8%) ispitanika koji su saglasni ili u potpunosti saglasni sa ovom tvrdnjom. Manji je procenat onih koji su saglasni sa tvrdnjom da je uobičajeno osjećati se depresivno u blizini starijih ljudi (svega 4,2%), dok najveći broj ispitanika 67,2% uopšte nije saglasan sa navedenom tvrdnjom.

Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepција старења у Црној Гори

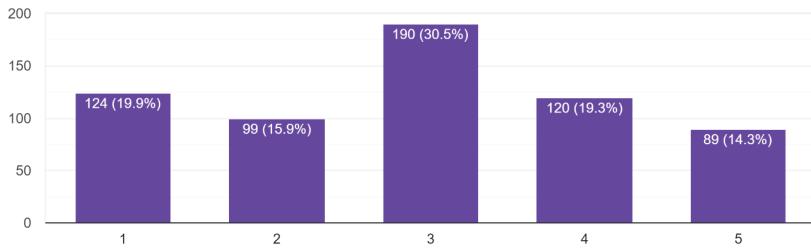
Uobičajeno je osjećati se depresivno kada si u blizini starijih ljudi.

622 responses

Stariji ljudi bi trebalo да нађу и имају пријатеље својих година.

622 responses

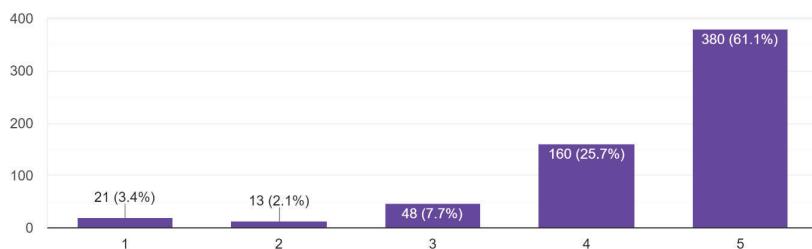

Kod tvrdnje да старији треба да имају пријатеље својих година највећи је проценат оних који се иslažu i ne slažu (30,5%). Oni који су saglasni i који nisu saglasni su prilično уједнаčени (35,8% onih који nisu saglasni i 33,6% onih који су saglasni).

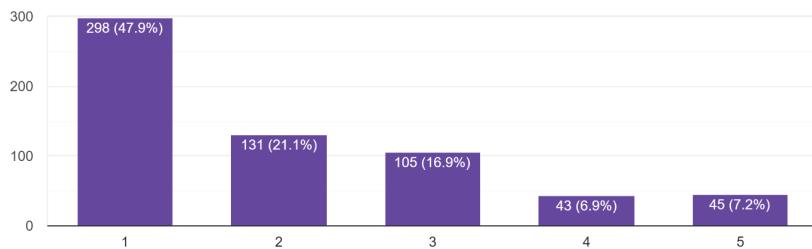
Kада говоримо о старијима, druženju i међугенерацијској saradnji naredne tvrdnje pokazuju да испитаници у највећем проценту smatraju da stariji ljudi треба да се осјете добродоšlim na raznim događajima mlađih generacija (61,1%), dok sa druge strane

imamo 14,1% onih koji radije ne bi išli na druženje sa starijima. Iako je daleko veći broj onih koji bi otišli na druženje ovi rezultati ukazuju na potrebu unapređenja međugeneracijske solidarnosti, saradnje i prevazilaženje jaza koji očigledno postoji.

Stariji ljudi treba da se osjete dobrodošlim na okupljanju i događajima mlađih generacija.
622 responses

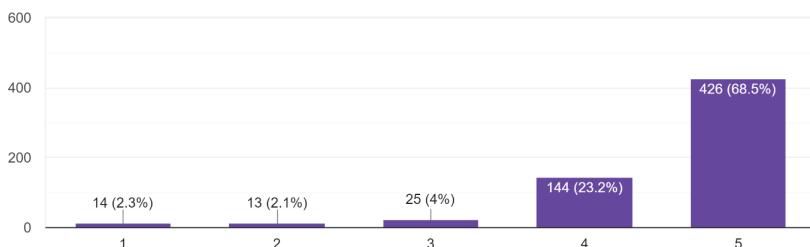
Kada bih bio/la pozvan/a na neko druženje starijih, ili u njihov klub, radije ne bih išao/la.
622 responses

Da stariji ljudi mogu biti kreativni smatra 68,5% ispitanika, dok svega 4,4% nije saglasno sa navedenom tvrdnjom.

Stariji ljudi mogu biti kreativni.

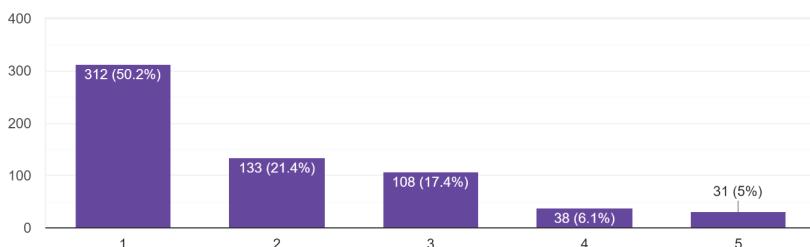
622 responses

Čak 11,1% ispitanika ne bi voljelo da provodi više vremena sa starijim osobama, a 17,4% se i slaže i ne slaže sa ovom tvrdnjom. Ova tvrdnja takođe ukazuje na negativne stavove prema starijima, a uzrok se može tražiti u stereotipima koji postoje o starijima, ali i mogućem strahu ispitanika od brige i njege o starijima.

Lično, ne bih volio/voljela da provodim više vremena sa starijim osobama.

622 responses

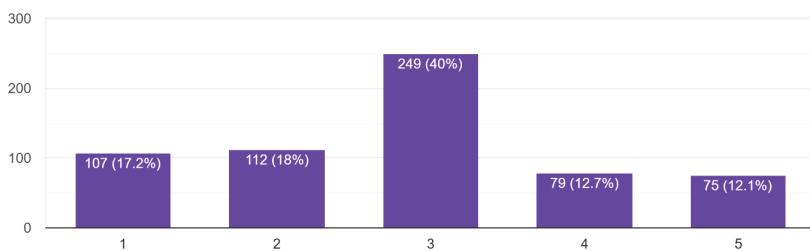

Zanimljivo je da je veliki broj ispitanika (njih 154 tj. 24,8%) saglasan sa tvrdnjom da većini starijih ljudi ne treba obnavljati vozačku dozvolu, dok je svega 8,8% onih koji su saglasni sa tvrdnjom da

većini starijih ljudi ne treba povjeriti djecu na čuvanje. Razmišljajući šta može biti razlog ovih rezultata u obzir se uzima činjenica da se u praksi mladi bračni parovi najčešće oslanjaju na bake i deke za čuvanje djece, pa je samim tim očekivano da najveći procenat ispitanika smatra da se starijima mogu povjeriti djeca na čuvanje. Sa druge strane, o starijima se najčešće govori kao o osobama smanjene sposobnosti, pa to može biti razlog zašto određeni broj ljudi smatra da stariji više nisu sposobni za vožnju.

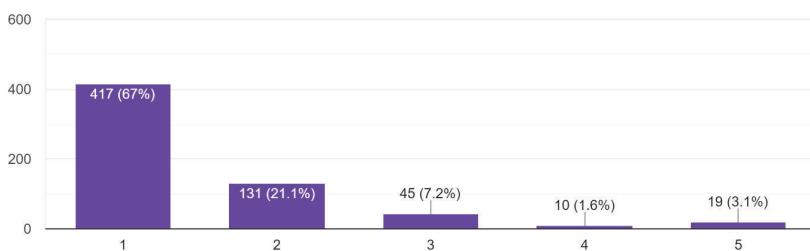
Većini starijih ljudi ne treba obnavljati vozačku dozvolu.

622 responses

Stariji ljudi zapravo i ne treba da koriste sportske sale u zajednici.

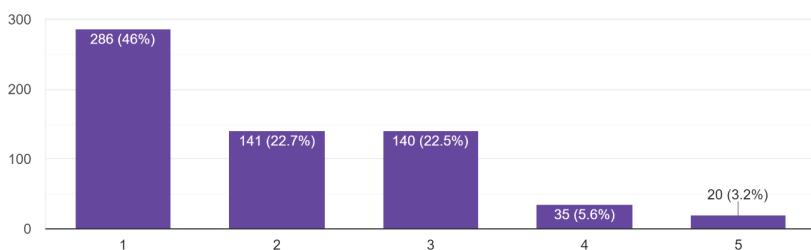
622 responses

Naredna tvrdnja govori u prilog tome da su ispitanici u najvećem procentu mišljenja da stariji treba da koriste sportske sale u zajednici, što ukazuje na to da postoji uvjerenje da stariji mogu biti fizički aktivni.

Većini starijih ljudi ne treba povjeriti čuvanje djece.

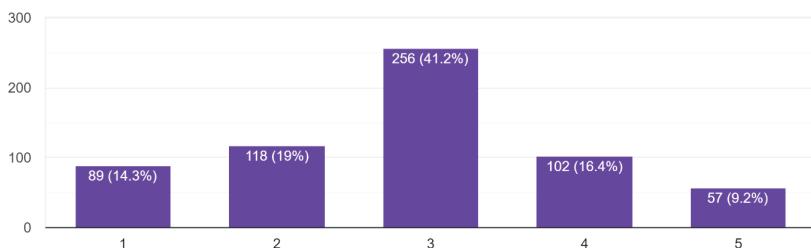
622 responses

Da su stariji najsrećniji sa ljudima svojih godina smatra 25,6% ispitanika, dok je najviše onih koji su bili neodlučni tj. onih koji se i slažu i ne slažu sa ovom tvrdnjom (41,2%).

Mnogi stariji ljudi su najsrećniji kada su sa ljudima svojih godina.

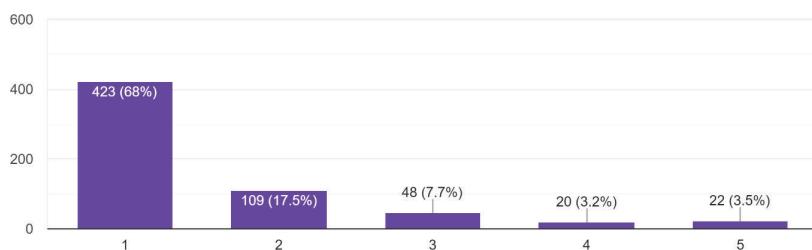
622 responses

Da je najbolje da stariji ljudi žive tamo gdje nikome neće smetati saglasno je 6,7% ispitanika, dok se 85,5% ne slaže sa ovom tvrdnjom. Ova tvrdnja jasno ukazuje na diskriminaciju jer bi stariji trebalo da žive tamo gdje imaju bolji kvalitet života i gdje sami izaberu.

Najbolje je da stariji ljudi žive tamo gdje neće nikome smetati.

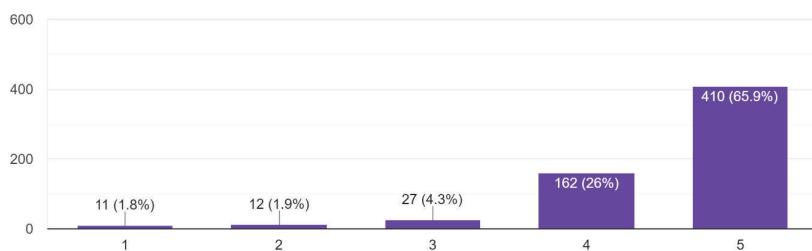
622 responses

Najveći procenat ispitanika (91,9%) smatra da društvo starije osobe može biti veoma prijatno.

Društvo starije osobe može biti veoma prijatno.

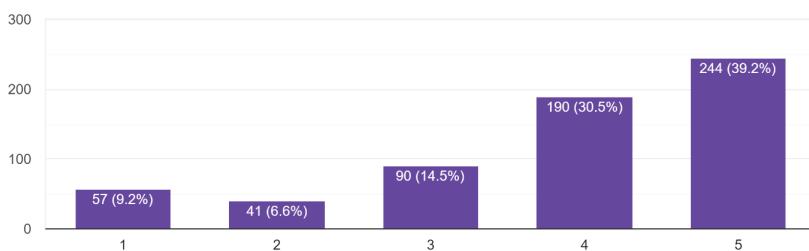
622 responses

Problemi sa kojima se stariji u Crnoj Gori danas suočavaju su brojni, a neki od njih navedeni su u rezultatima dobijenim kroz fokus grupe. Međutim, čak 15,8% ispitanika ne smatra da je tužno slušati o problemima koje stariji u našem društву imaju. U pitanju može biti nepoznavanje problema, a sa druge strane i nedostatak empatije u odnosu na ovu populaciju. Daleko je veći procenat onih ispitanika koji su saglasni sa tvrdnjom (69,7%).

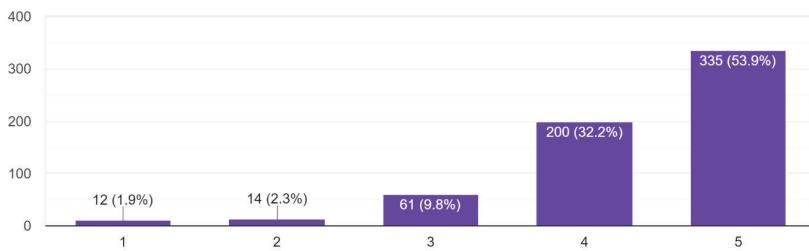
Mnogo je tužno slušati o nevoljama/problemima koje stariji danas imaju u našem društву.

622 responses

Starije ljudi treba ohrabriti da iskažu svoje mišljenje o političkoj i svakoj drugoj društvenoj temi.

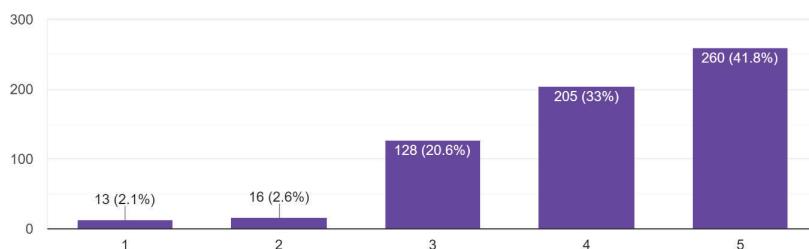
622 responses

Naredne dvije tvrdnje odražavaju pozitivne stavove o starijima i starenju i sa njima je saglasna većina ispitanika. Dakle, ispitanici smatraju da starije ljude treba ohrabriti da iskažu svoje mišljenje o društvenim temama, kao i da su stariji ljudi zanimljivi. Kada su u pitanju ove dvije tvrdnje postoji mali procenat onih koji nisu saglasni sa navedenim.

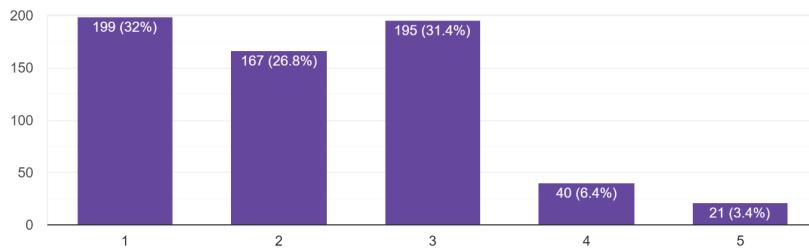
Većina starijih ljudi su zanimljivi.

622 responses

Za većinu starijih ljudi se smatra da ne održavaju ličnu higijenu.

622 responses

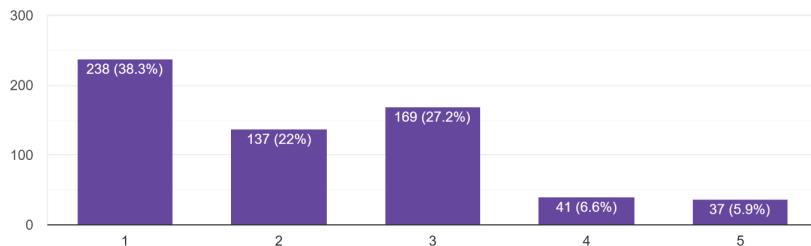
Da se za većinu starijih ljudi smatra da ne održavaju ličnu higijenu saglasno je 9,8% ispitanika. Veliki je broj i onih koji se i slažu

i ne slažu 31,4% dok je najveći procenat onih koji nisu saglasni sa tvrdnjom 58,8%.

12,5% ispitanika bi više voljelo da ne živi sa starijom osobom, dok je 27,2% onih koji i jesu i nisu saglasni sa tim. Kao i za ostale tvrdnje i ovdje je mnogo veći procenat onih koji bi voljeli da žive sa starijima (60,3%). Razlog zašto ljudi ne bi voljeli da žive sa starijima može biti strah od opterećenja brigom i njegom, suočavanje sa sopstvenom bolešću i prolaznošću, težnja očuvanju samostalnosti, stereotipi o starijima itd.

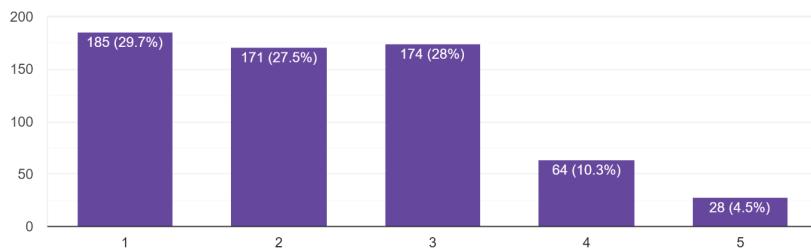
Više bih volio/voljela da ne živim sa starijom osobom.

622 responses

Većina starijih ljudi mogu biti naporni i zastrašujući zato što stalno ponavljaju jednu istu priču.

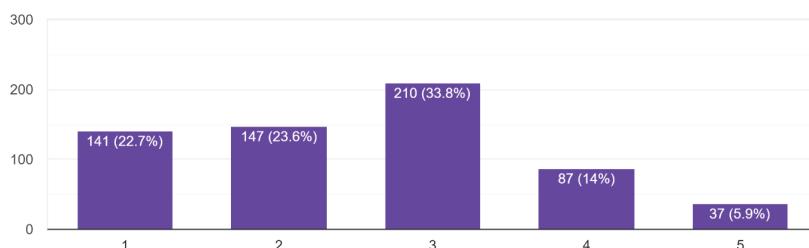
622 responses

Kod tvrdnje da većina starijih ljudi mogu biti naporni i zastrašujući jer stalno ponavljaju jednu istu priču 14,8% je saglasno, 28% je onih koji se i slažu i ne slažu sa navedenim, dok 57,2% nije saglasno. Ova tvrdnja može se povezati sa bolešću poput demencije gdje je izražen strah njegovatelja zbog neznanja i nemogućnosti da se predvide dalja dešavanja. Najveći procenat neodlučnih postoji kod tvrdnje da se stariji ljudi žale mnogo više nego drugi, čak 33,8%. I u ovom slučaju više ispitanika smatra da to nije tako, u odnosu na broj onih koji su saglasni sa tvrdnjom.

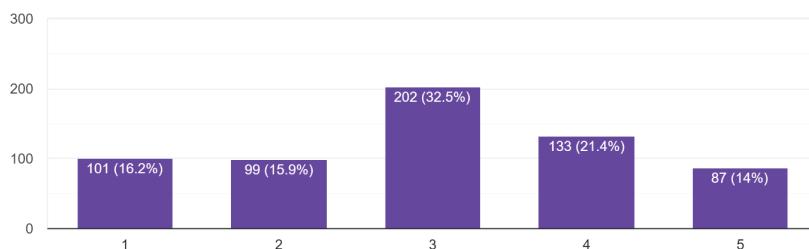
Stariji ljudi se žale mnogo više nego drugi.

622 responses

Starijim ljudima nije potrebno puno para da zadovolje svoje potrebe.

622 responses

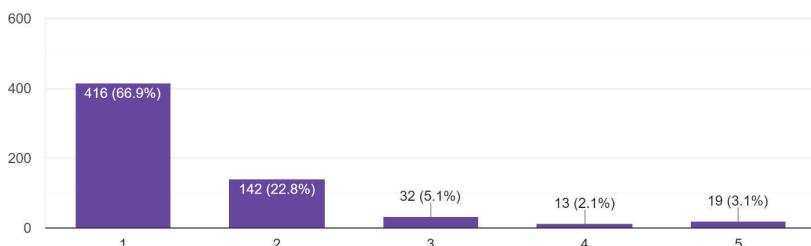

Većina ispitanika smatra da starijim ljudima nije potrebno puno para da zadovolje svoje potrebe (35,4%). Približan je procenat onih koji i jesu i nisu saglasni (32,5%). Ovo se može tumačiti na više načina, od toga da ljudi vjeruju da su stariji skromni, do toga da nemaju realnu sliku troškova koje stariji imaju, a koji se pored uobičajenih mjesecnih troškova najviše odnose na kupovinu lijekova.

Da stariji ne mogu dati doprinos i da su samo teret društva misli 5,2% ispitanika. Mnogo veći je procenat onih koji nisu saglasni sa navedenim (89,7%).

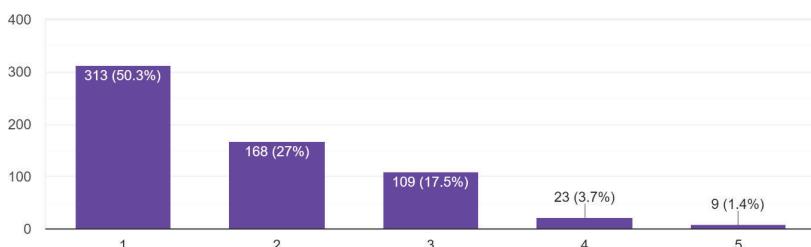
Stariji ljudi ne mogu dati doprinos društvu i samo su teret društva.

622 responses

Stariji ljudi su depresivni i dementni.

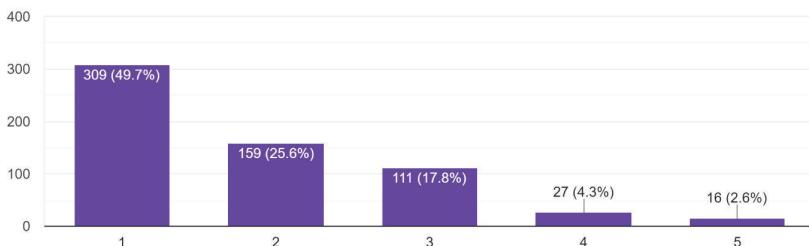
622 responses

77,3% ispitanika nije saglasno sa tvrdnjom da su stariji ljudi depresivni i dementni, dok 75,3% ispitanika smatra da stariji ljudi ne treba samo da borave kod kuće i da se fokusiraju na pružanje pomoći djeci i unucima.

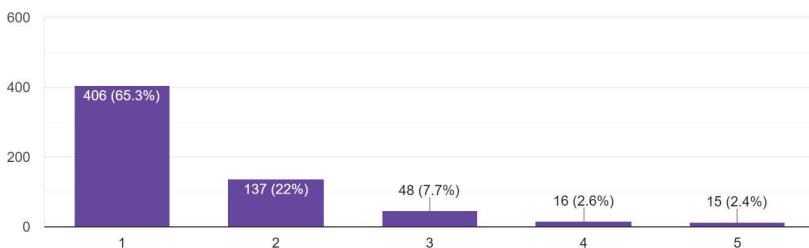
Stariji ljudi treba da borave kod kuće i da se fokusiraju na pružanje pomoći svojoj djeci i unučadima.

622 responses

Izlasci i putovanja nisu za starije ljude.

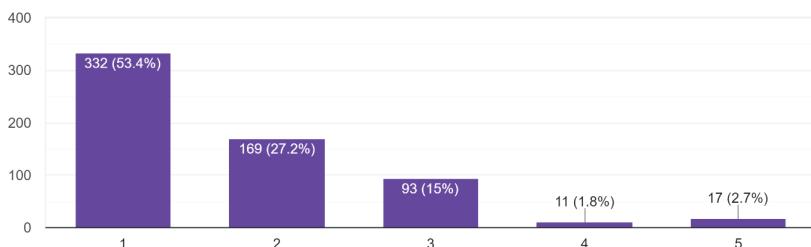
622 responses

I naredne dvije tvrdnje su ohrabrujuće jer pokazuju da ispitanici u najvećem procentu smatraju da su izlasci i putovanja za starije ljude (87,3%), kao i da ljekari ne treba da posvećuju mnogo više vremena tretmanu mlađih, a ne starijih osoba (80,6%).

Ljekari treba da posvete mnogo više vremena tretmanu mlađih, a ne starijih osoba.

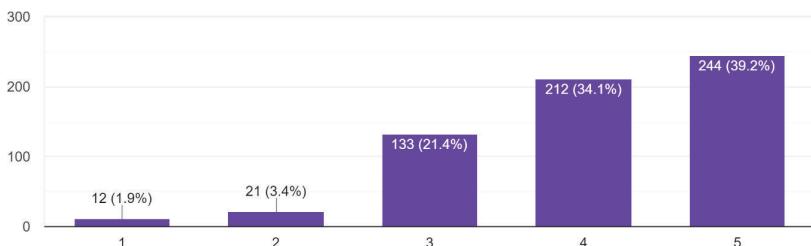
622 responses

73,3% ispitanika smatra da su stariji ljudi mudri, staloženi i ljubazni, dok je 21,4% onih koji se i slažu i ne slažu sa navedenim. Ovo ukazuje na zastupljenost pozitivnih stereotipa o starenju i starijima. Poslednjom tvrdnjom htjeli smo da provjerimo kako ispitanici doživljavaju svoju starost koja neminovno dovodi do brojnih promjena među kojima su i promjene u fizičkom izgledu. Za 18,1% ispitanika zastrašujuća je sama pomisao da će ostariti, imati bore, staračke pjege, smanjiti se itd. 21,5% ispitanika se i slaže i ne slaže dok je 60,3% onih koji nisu saglasni. Kada nam je nešto zastrašujuće veća je vjerovatnoća da će nam biti teško da smo u stalnom kontaktu sa nekim ko se nalazi u fazi/situaciji koje se lično plašimo. Na taj način možemo razumjeti određeni broj ispitanika koji bi radije izbjegao kontakt sa starijima, druženje ili zajednički život. Rezultati ove tvrdnje mogu biti posledica velikog pritiska medija i društvenih mreža koje promovišu vječitu mladost i postavljaju standarde ljepote. Ljude je strah životne faze koja je neminovnost, ali koja se često predstavlja kao nešto loše, lišeno svakog uživanja i zadovoljstva.

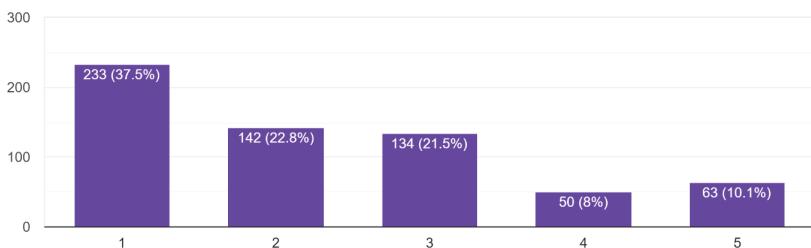
Većina starijih ljudi su mudri, staloženi i ljubazni.

622 responses

Zastrašujuća mi je sama pomisao da će ostariti, imati bore, staračke pjege, smanjiti se, biti sijed/a...

622 responses

Rezultati fokus grupe

Drugi dio istraživanja realizovan je kroz šest fokus grupa čiji su učesnici bili starije osobe (65+), njih ukupno **58**, iz šest opština sve tri regije Crne Gore. Cilj fokus grupa je bio da se ispita mišljenje starijih o položaju ove populacije u Crnoj Gori, njihovim najčešćim problemima, tome kako ih društvo doživljava, da li su lično iskusili diskriminaciju po osnovu godina. Cilj je takođe bio provjeriti koliko stariji internalizuju postojeće stereotipe o priпадnicima treće dobi, kao i šta predlažu za unapređenje aktuelnog stanja. Okvirno trajanje fokus grupe je bilo oko 60 minuta uz aktivno učešće svih prisutnih. Učesnici su odgovarali na pet pitanja koja su unaprijed pripremljena, a odnose se na već navedene teme.

U nastavku je dat tabelarni prikaz sa datumima sprovođenja fokus grupe i brojem učesnika za svaku opštinu pojedinačno.

Opština	Datum održavanja	Broj učesnika
Bar	2. septembar 2022. godine	14 (1 muškarac i 13 žena)
Bijelo Polje	7. septembar 2022. godine	6 (3 muškarca i 3 žene)
Plav	7. septembar 2022. godine	11 (4 muškaraca i 7 žena)
Nikšić	8. septembar 2022. godine	9 muškaraca
Cetinje	9. septembar 2022. godine	10 (3 muškarca i 7 žena)
Podgorica	11. septembar 2022. godine	8 (1 muškarac i 7 žena)
Ukupno 6 opština		Ukupan broj učesnika: 58 Ukupan broj muškaraca: 21 Ukupan broj žena: 37

Rezultati fokus grupe dati su kroz analizu odgovora na svako od postavljenih pitanja, na način da su odgovori učesnika iz svih opština sumirani.

1. *Koji su po vama najčešći problemi starijih osoba u Crnoj Gori?*

Kao najčešće probleme starijih učesnici su izdvojili: usamljenost, siromaštvo, zdravstvene probleme i poteškoće u zdravstvenom sistemu. Kao problemi još se pominju: nedostatak poštovanja od strane mlađih; problemi starijih koji su podstanari i nedostatak usluga/programa podrške u zajednici.

Neki od komentara za ključne probleme.

Usamljenost – Samoća ubija. Ima dosta samaca koji mogu umrijeti, a da niko ne primijeti. Usamljenost skraćuje životni vijek. Stariji se osjećaju odbačenim jer sistem ne brine o njima, pa tako dolazi do usamljenosti.

Siromaštvo – Male penzije u odnosu na cijene koje su svakog dana sve veće. Nemaština, borba za opstanak. Problem je siromaštvo, mala primanja, potrebna nam je pomoć u osnovnim stvarima, vi pomožite nama, a vama će Bog. Od siromaštva nemamo mogućnosti za bilo šta.

Zdravstveni problemi i poteškoće u zdravstvenom sistemu – Zdravlje nam je najveći problem. Zdravstvena zaštita ne funkcioniše kako treba, terapija se ne prepisuje kako treba, kasni se dosta, specijalistički pregledi se dugo čekaju. Zdravstvo je najveći problem jer većinu pregleda moramo da platimo, da idemo privatno. Nekada smo mi kao dobrovoljni davaoci krvi imali sve

besplatno u zdravstvu, sada kada nam to najviše treba, ukinuto je. Potreba je puno, a ljekara malo. Specijalistički pregledi su postali nedostižni, ljudi se osjećaju loše kad moraju da čekaju po 6 mjeseci, a ne znaju da li će preživjeti do sledećeg mjeseca. Ljekari kao božanstvo, sa distancicom, u tri rečenice kažu šta treba, ne objašnjavaju ništa jer te posmatraju kao da ti svakako ništa ne znaš. Ista stvar je i sa centrima za socijalni rad gdje su oni koji dolaze po pomoć poniženi, a oni koji rade тамо nadmeni. Napomena: U svakoj grupi bilo je starijih koji su isticali zadovoljstvo ljekarima, a probleme koje su naveli ne doživljavaju kao nešto što se dešava samo starijima već generalno svim grupama.

U svakoj grupi bilo je negativnih komentara na temu političke situacije. Stariji su se žalili da su opterećeni političkim dešavanjima i da je lakše ostati kod kuće nego izaći i slušati jednu istu priču.

2. *Po vašem mišljenju kako starija osoba treba da se ponaša, šta treba da radi? Šta smatrate „normalnim“ u starosti, a navedite neke primjere nečega što mislite da je neprihvatljivo u starosti.*

Najčešći odgovori na pitanje šta nije primjerno starijima su: da ogovaraju, da daju nevaspitane komentare, da opterećuju druge svojim problemima, nepristojno ponašanje ne priliči ni mlađima ni starijima, da budu neodgovorni, nepouzdani, da gundaju i budu pasivni, da piju jer stvaraju porodici još veće probleme. Bilo je odgovora koji su se odnosili na partnerske odnose između starijih muškaraca i dosta mlađih žena što učesnici smatraju neprimjerenim.

Na pitanje šta je normalno u starosti učesnici su navodili: druženje sa svima, briga o zdravlju, da posavjetuju i pomognu mlađima, mir, šetnja, fizičke aktivnosti, kulturno-zabavni život, da budu skromni, pristojni, da pristojno nose svoje godine i budu uzor mlađima, da budu aktivni, da rade na rešavanju problema, da se šale...

Kao upečatljiv primjer dva učesnika su prepričala događaj od nedavno kada su išli na rok koncert. Igrali su uz muziku i neko je to snimio i objavio. Jedan od komentara na društvenim mrežama je bio „sram ga bilo“. Učesnici ističu da neko očigledno misli da stariji ne treba da igraju i da se zabavljaju kao mlađi. Da im ljudi koji samo gledaju kako se ko ponaša, a da su oni mišljenja da svako treba da se ponaša kako može, jer oni nisu došli da gledaju šta ko radi već da uživaju.

3. *Po vašem mišljenju na koji način starije doživljavaju u društvu? Šta najčešće ljudi misle, kako se obraćaju, ponašaju prema starijima?*

Na ovo pitanje učesnici su davali i pozitivne i negativne odgovore.

Kao negativni ističu se: gledaju što prije da nas se riješe; ima primjera uvreda koje čujemo čak i od drugih starijih ljudi; mlađi misle da nemaju o čemu da razgovaraju sa starijima, kada nešto hoćemo da ih savjetujemo oni kažu šta ti znaš i uzimaju telefon u ruke.

Od pozitivnih izdvajamo: pozitivnih komentara i odnosa ima mnogo više, mlađi hoće da pomognu ali to zavisi od toga kakva je osoba, kakvog je vaspitanja i u kakvom okruženju živi.

Najveći broj komentara odnosio se na poštovanje starijih nekad i sad. Učesnici smatraju da je došlo do „erozije morala“, da se stariji sve manje poštuju, a razočarani su kako neka djeca brinu o svojim roditeljima. Daju primjere kako su oni tretirali starije, a šta su dočekali kako da se ophode prema njima. Pominju primjere starijih koji su se posvetili unucima, a oni isti sjutra šetaju kućne ljubimce i ne sjete se da obiđu babu i dedu.

Objašnjavaju da je sve stvar vaspitanja, pa počinju od najosnovnijeg, pozdravljanja na ulici ili u zgradama. Kažu da to više ne postoji, da mlađi često ne umiju da se jave. Generalno govore o promjeni vrijednosti „ne radujemo se tuđem uspjehu, samo gledamo šta ko radi, radujemo se tuđoj nesreći“. U društvu je previše negativnih komentara, uvreda, psovki i to se odnosi na sve generacije, pa i na starije.

U par grupa pojavljuje se komentar da poštovanje zavisi od toga koliko je čovjek zaslužio. Opštine u Crnoj Gori su male „svi se poznaju, ako si zaslužio tokom života poštuju te“.

4. Da li ste nekada doživjeli diskriminaciju po osnovu godina starosti? Navedite primjer, gdje je to bilo, da li ste se pobunili?

Primjeri diskriminacije najviše su se odnosili na zdravstvene i ustanove socijalne zaštite. Davanje lijekova koji se kupuju i izuzetno su skupi za njihova primanja, smatraju diskriminacijom jer nemaju iste mogućnosti liječenja kao drugi. Navode nejednakosti uslova za liječenje u nekim opštinama (manje ljekara, ne mogu da se urade sva snimanja i analize). Takođe, ponekad im iz institucija kažu da nemaju neko pravo, pa kasnije ipak imaju

(ne pregledaju dokumentaciju, ne saslušaju sve što imamo da kažemo). Diskriminaciju prepoznaju i na tržištu rada. Kao primjer navode situaciju kada je neko još uvijek nije ostvario pravo na penziju, a nigdje neće da ga prime jer je stariji. Kao diskriminaciju vide i činjenicu da nemaju pravo na socijalnu pomoć ako imaju nešto od imovine iako sa njom ne mogu ništa da urade. U jednoj grupi napominju da izbjeglice nemaju ista prava kao ostali, ali ni da sve izbjeglice nisu u istoj poziciji, neki su uspjeli da ostvare sva prava. Kao primjer diskriminacije navode ograničavanje kretanja tokom pandemije COVID19.

Stariji smatraju da treba da se bore za svoja prava da bi ih ostvarili. Zato je kažu važno znati tj. naučiti koja su njihova prava. Takođe, u nekoliko grupa su saglasni da ako neko mlađi ide sa njima, npr. kod ljekara, brže i lakše mogu sve da završe. Stariji se često povlače iz problema jer znaju da ne mogu sami nešto da završe. Neki učesnici navode da ako imaš vezu sve možeš da završiš.

5. Šta predlažete da treba unaprijediti kada govorimo o položaju starijih osoba i diskriminaciji? Kako?

Stariji predlažu sledeće:

- Da se povećaju penzije.
- Uvođenje socijalne penzije za starije koji nisu ostvarili pravo na osnovu radnog staža.
- Da su stariji uključeni u donošenje odluka, kreiranje politika/strategija/planova koje se odnose na njih.

- Otvaranje međugeneracijskih centara gdje bi vrijeme zajedno provodili i družili se i stariji i mladi.
- Otvaranje dnevnih centara.
- Treba unaprijediti zdravstveni sistem i riješiti pitanje čekanja na specijalističke preglede. Stariji treba da imaju pogodnosti u zdravstvu.
- Da se stariji više poštuju, jer kad ih poštiju sve lakše prihvataju. Da se djeca vaspitavaju da poštiju starije.
- Da ima više druženja, da se unaprijedi kulturno zabavni program za starije.
- Položaj i tretman starijih treba da se prožima kroz sve zakone.
- Treba buditi svijest mlađih da i oni treba da se bore za prava starijih jer je to i njihov interes za budućnost.
- Da se u obrazovni program uvedu predmeti koji djecu uče pravim vrijednostima.
- Da obrazovni sistem uključuje starije, da se stvarno primjenjuje cjeloživotno učenje.
- Dati mogućnost zapošljavanja i volonterizma starijima.
- Izgradnja domova starih u većim opštinama.
- Veće kontrole materijalnih davanja i udruženja koja brinu o starijima zbog mogućih zloupotreba.
- Osmisliti program podrške i rešavanje pitanja starijih koji su podstanari.

Preporuke i ograničenja sprovedenog istraživanja

Na osnovu svega navedenog u dostupnoj literaturi, kao i na osnovu sprovedenog istraživanja, u nastavku su date preporuke za djelovanje nadležnih institucija i organizacija civilnog društva, u cilju poštovanja ljudskih prava starijih osoba i suzbijanja ejdžizma.

- Stariji treba da budu više zastupljeni u medijima. O starenju treba govoriti na objektivan način što znači da treba ukazati na najčešće probleme sa kojima se stariji suočavaju, ali i na benefite koje starost donosi. Treba izbjegavati generalizaciju starijih kao nemoćnih, slabih, zavisnih od pomoći i ukazivati na heterogenost ove populacije, pa samim tim uputiti i na značajan doprinos i važnu ulogu koju stariji imaju u društvu.
- Mlađe generacije treba edukovati o procesu starenja, kao o sastavnom i normalnom dijelu života. Mlađe osobe treba da znaju koje sve promjene na različitim nivoima donosi starenje i sa čime se sve stariji suočavaju, kako bi se na taj način podsticalo veće razumijevanje i prihvatanje među generacijama. Takođe, edukacija bi uticala na suzbijanje mitova o starijima i starenju.
- Treba promovisati međugeneracijsku solidarnost i organizovati češća druženja različitih generacija. Ta druženja treba koncipirati na način da sve generacije aktivno učestvuju i otvoreno govore o svim izazovima i prednostima godina staros-

ti, da dijele doživljaje, vrijednosti, znanje, vještine, uspomene itd. Jedan od predloga je otvaranje međugeneracijskih centara gdje se na smislen način mogu povezati različite generacije na obostranu korist i zadovoljstvo. Npr. centar može okupljati profesore u penziji koji bi davali besplatne časove djeci kojima je to neophodno da savladaju školsko gradivo.

- Kontinuirano treba obučavati starije osobe za upotrebu moderne tehnologije kako bi imali jednak pristup informacijama i komunikaciji, kao i ostali članovi društva.
- Razvijati i implementirati različite programe obrazovanja starijih, promovisati ali i praktikovati pristup cjeloživotnog učenja.
- Stariji treba da budu edukovani o svojim pravima i osnaženi da ih zastupaju. Poteškoće može uzrokovati činjenica da ne postoji jedan sveobuhvatni dokument o pravima starijih, već se ona prožimaju kroz brojne zakone. Ovaj problem se može prevazići upravo organizovanjem prezentacija ili kreiranjem informatora koji bi bio distribuiran starijima. Rezultati istraživanja ukazuju da i mlađi treba da poznaju prava starijih kako bi osvijestili da su to njihova prava u budućnosti.
- Stariji treba da budu uključeni u proces donošenja odluka posebno u dijelu definisanja strateških dokumenata koja se odnose na položaj ove populacije, kako na nacionalnom tako i lokalnom nivou.
- Preporučuje se sprovođenje većeg broja istraživanja koja bi jasno ukazala na potrebe ali i mogućnosti starijih. Na osnovu rezultata tih istraživanja kreirati različite modele podrške,

ali i kampanje sa ciljem podizanja nivoa svijesti o ljudskim pravima starijih.

- Sistemski pružiti adekvatnu podršku neformalnim njegovateljima. Obezbijediti im neophodnu edukaciju iz oblasti starenja i komunikacije sa starijima, savjetovanje u zavisnosti od zdravstvenog stanja starije osobe, pravnu pomoć u dijelu ostvarivanja prava, kao i psihološku u cilju očuvanja mentalnog zdravlja, ali i osjećaja razumijevanja od starne zajednice. Uspostaviti uslugu privremenog boravka za starije tj. predaha za neformalne njegovatelje. Uvođenjem svih navedenih usluga smanjuje se mogućnost da će se na starije gledati kao na teret, trošak i obavezu, ali i umanjuje strah od odgovornosti koju sa sobom nosi briga i njega o najbližima. Navedene mjere su isplativije od institucionalnog zbrinjavanja, a pokazatelj su da država podržava članove porodice da vode brigu o svojim srodnicima i stvara im uslove da to čine na kvalitetan način.
- Omogućiti starijima da volontiraju i daju doprinos zajednici.
- Osmisliti više kulturnih, zabavnih i rekreativnih dešavanja za starije na nivou svih opština.
- Unaprijediti sistem podrške za socijalno najugroženije starije osobe. Jedan od predloga je uvođenje socijalne penzije za starije koji nemaju primanja. Posebnu pažnju posvetiti rešavanju stambenog pitanja starijih.
- Usluge socijalne i zdravstvene zaštite moraju biti jednakost dostupne svima koji su u stanju potrebe. Dakle treba dalje razvijati postojeće usluge i uvoditi nove, u svim opštinama, a u skladu sa procjenom potreba zajednice. Usluge koje se

procijene kao neophodne potrebno je učiniti održivim, dakle obezbijediti sredstva za njihovu kontinuiranu implementaciju.

- Posebnu pažnju treba posvetiti analizi potreba starijih ljudi iz ruralnih oblasti, mapirati probleme i raditi na njihovom rešavanju. Jedan od primjera su akcije tokom kojih ljekari obilaze udaljena seoska područja i pružaju pomoć starijima koji nisu u prilici da dođu do doma zdravlja usled nedostatka lokalnog prevoza ili teške socio-ekonomске situacije.
- Preporuke za unapređenje zdravstvenog sistema odnose se na bolju komunikaciju sa ljekarima. Komunikacija treba da bude jasna, bez stručne terminologije koja stvara konfuziju ili povećava strah („ne znam šta je, ali zvuči loše“). Posvećenost, razumjevanje i podrška ljekara je ključna za zadovoljstvo pacijenata. Pored toga, treba težiti manjem čekanju na specijalističke preglede, kao i olakšavanju komunikacije sa izabranim ljekarima prilikom zakazivanja pregleda ili uzimanja redovne terapije (uspostavljeni mehanizmi treba da funkcionišu – u fokus grupama su bile česte žalbe da se niko ne javlja na telefon za zakazivanje, da je u tom periodu preporučeno da se ne dolazi, a da stariji ne znaju kako da koriste eZdravlje).
- Kada je u pitanju sistem socijalne zaštite, rezultati fokus grupe upućuju na neophodnost unapređenja komunikacije i odnosa stručnih radnika prema starijima.
- Rezultati fokus grupe upućuju na to da stariji kao svoj najveći problem prepoznaju usamljenost. Sa druge strane zabrinjavaće je da je online istraživanje pokazalo da postoji određeni

broj ispitanika, ne veliki, ali svakako ne ni zanemarljiv, koji izražava želju da se distancira u svakom smislu od starijih. Preporuka se odnosi na kreiranje usluga koje bi se prvenstveno odnosile na pružanje psihosocijalne podrške starijima. Sa druge strane ukazivati na posledice distanciranja od starijih. U praksi postoje stariji koji se sami suočavaju sa ozbiljnim problemima, a koje sistem ne prepozna jer nema nikoga ko bi prijavio slučaj. Tako se dešavaju i tragični ishodi za koje se sazna tek danima nakon toga. Dakle, potrebno je umrežavanje nadležnih institucija i organizacija, razmjena informacija, brzo rešavanje pojedinačnih slučajeva, kao i veća prisutnost stručnih radnika na terenu.

- Razmotriti mogućnost uvođenja zdravog starenja u obrazovni program.

Istraživanje je sprovedeno sa namjerom da bude osnov za naredna istraživanja i ukaže na potrebu dalje provjere brojnih istraživačkih pitanja koja se odnose na starenje i starije osobe. Ograničenja istraživanja se odnose na karakteristike samog uzorka koje su već opisane, kao i na stepen kontrole prilikom samog popunjavanja online upitnika. Bez obzira na sve navedeno, rezultati istraživanja pokazatelj su i potvrda mnogih primjera iz prakse i jasno upućuju na neophodnost unapređenja sistema zaštite starijih i poštovanja njihovih prava.

Literatura

1. Birmančević, J. (2021). Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije, Gerontologija, časopis Gerontološkog društva Srbije, 2/2021
2. Brković, A. (2011). Razvojna psihologija, Čačak, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju
3. Centar za građansko obrazovanje (2019). Istraživanje stavova javnog mnjenja o diskriminaciji, dostupno na: <https://media.cgo-cce.org/2019/02/CGO-prezentacija-diskriminacija-2019.pdf>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
4. Centar za demokratiju i ljudska prava (2020). Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori, dostupno na: <https://rm.coe.int/hf23-report-patterns-degree-discrimination-cnr/1680a346c7>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
5. E3 Consulting, Šofranac, J. Kovačević, M. Jokanović, I. (2019). Istraživanje o položaju starijih i njihovom zadovoljstvu uslugama podrške, Podgorica, Crveni krst Crne Gore
6. Izvještaj o rezultatima popisa iz 2011. godine, MONSTAT, dostupno na: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> pristupljeno 18. septembra 2022. godine
7. Izvještaj Ujedinjenih nacija dostupan na:

https://www.un.org/development/desa/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf, pristupljeno 18. septembra 2022. godine

8. Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dostupna na: <https://rm.coe.int/1680464e6e>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
9. Lisabonska ministarska deklaracija, dostupno na: https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Ministerial_Conference_Lisbon/Declaration/RC_2017_Lisabonska_ministarska_deklaracija.pdf, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
10. Madridski međunarodni plan akcije o starenju, dostupno na: <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1254/vodic-za-nacionalnu-implementaciju-mipaa.pdf>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
11. Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2015). Osnovne vještine i znanja u programima brige o starijima u zajednici, Crveni krst Crne Gore
12. Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2017). Priručnik o zdravom starenju za volontere, za osnaživanje zajednica
13. MONSTAT (2011). Saopštenje Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori, dostupno na:

- <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/sa-opstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
14. MONSTAT (2014). Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore, Podgorica, Crna Gora
 15. MONSTAT (2022). Saopštenje Procjene stanovništva i osnovni demografski pokazatelji, dostupno na:
<https://www.monstat.org/uploads/files/demografija/procjene/2021/procjene%20stanovnistva%20i%20osnovni%20demografski%20indikatori.pdf>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
 16. Načela Ujedinjenih nacija za starije ljude, dostupno na:
<http://nasedoba.me/biblioteka/vodic-za-starije-gradane-grada-zagreba/>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
 17. Petrušić, N. Todorović, N. Vračević, M. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih, Beograd, Crveni krst Srbije
 18. Porodični zakon („Službeni list Crne Gore“, br. 1/07, 53/16 i 76/20)
 19. Simić, S. Milovanović, S. Berišić, J. Crnobarić, C. Šikanić, N. i Bajić, G. (2007). Starenje i psihološke promene, Engrami, broj 3-4, 77-85
 20. Strategija razvoja sistema socijalne zaštite starijih za period 2018-2022. godine, dostupno na:

<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20razvoja%20sistema%20socijalne%20za%C5%A1tite%20starijih%20za%20period%202018.%20do%202022.%20gode.pdf>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine

21. Svjetska zdravstvena organizacija, Dekada zdravog starenja, dostupno na:
<https://www.who.int/publications/m/item/decade-of-healthy-ageing-plan-of-action>, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
22. Svjetska zdravstvena organizacija, dostupno na:
<https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>, pristupljeno 18. septembara 2022. godine
23. Todorović, N. Vračević, M. i Janković, B. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku, Beograd, Crveni krst Srbije
24. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, dostupno na:
https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf, pristupljeno 18. septembra 2022. godine
25. Ustav Crne Gore („Službeni list Crne Gore“, br. 1/2007 i 38/2013)
26. Uzun, S. Kozumplik, O. Požgain, I. Kalinić, D. Mimica, N. (2019). Stavovi i predrasude prema starijim osobama, Medix
27. Zakon o pravima pacijenata („Službeni list Crne Gore“, br. 40/2010 i 40/2011)

28. Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti (“Službeni list Crne Gore”, br. 027/13, 001/15, 042/15, 047/15, 056/16, 066/16, 001/17, 031/17, 042/17, 050/17 i 059/21)
29. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10 i 40/11)
30. Zakon o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 46/10, 40/11, 18/14 i 42/17)
31. Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 35/15 i 44/15)
32. Zovko, A. Vukobratović, J. (2017). Percepcija starenja i društveno-medijkska slika o starima

